

7475

5266

ALEKSANDER LASSMAN

no 1387

1856

ELU JA SURMA PIIRILT

~~01.347~~

~~756~~

1423

~~9652~~

1. Wastu surmale.
2. Surnuaia tee saladused.
3. Igawese nooruse maal.
4. Üle tähtede.
5. Unustud haul.

1. Wastu summale.
2. Surnamis tee saladused.
3. Kõrge hõrgus mahl.
4. Oja lähte.
5. Unustatud mahl.

Rohkem Agnes pärima ei hakanud. Ta mõistis, mis teda ootas. Mis tal enam terwetega ühist: ta peab ju surema. Sest haigus polnud wist muud kui kopsutiisikus kurjemal, kiiresti arenawal kujul. Kolme nädali jooksul, mil ta woodis lamanud, oli ta jõud iga päewaga kahanenud, hoolsa rawitsemise peale waatamata, nii et ta enam kõndidagi ei suutnud, kuna hüpete wiisi tõusew ja wajuw palawik, järjest suurenes.

See mõte pööratas haiget hingepõhjani.

Agnes tundis ennast korraga üksi, kõikidele wõõra, kõikidest äratõugatusena ja mahajäätuna, kes üksi kole-dat surmateed peab minema elu kõige paremas eas, aasta kõige ilusamal ajal.

Lõõtsudes pigistas ta kinni silmad, et mitte näha, kuna jalad ja käed wärisid. Kas siis pole enam terweksaamise lootust? Kas ta tõesti nii noorelt surema peab, peab lahkuma elust, mida wast alles algas, mis talle nõiduslikult ilusalt wastu naeratas ja salajõuga endasse tungima meelitas? Kas ta peab lahkuma omast lapsest, kes waewalt poolteise aastane, abikaasast, emast ja wennast? Kas kõik see, mida ta omaks nimetanud, mida ta käed suurema hoole ja usinusega korraldanud ja loonud, millega ta nagu kokku kaswanud ja nagu oma hinge armastab — majapidamine, mööblid, riided, raamatud, kirjad — kas nüüd kõik see teistele jääb? Kas ta ei saa enam näha metsi, nurmi, mereranda — kohte, kus ta lapsena mänginud, jooksnud, seltsilistega ühes rõõmus olnud — päewad ja ööd mööda saatnud? Kas ta ei saa enam iialgi seal wiibida endiselt terwena, waba? Haledus püüdis teda lämmatada. Hing rinnus kippus kinni jääma. Midagi nagu karjus ta sees. Ta lõi silmad lahti, nägi laual sireliõitest buketi; woodi peatsis haljendasid kase- ja männioksad. Wäljas säras loodus pärastlõuna päikeses. Läbi lahtise akna kostsid tупpa lustilikult nalja-

awad hääled. Seal lõbutseid teised, kes terwed, röömsad, niisama noored kui tema; kes lootuseta haige piinast midagi ei tea ja wist metsa wõi mereranda lähewad. Wõib olla ka, need on ta tuttawad, sõbrannad, kes teda juba unustanud.

Erutuse mõjul tegi ta äkilise liigutuse, mille tõttu rinnus walu, nagu noaga lõikas.

„Ooo... ooo...“ hoigas ta waljusti.

Juurerutanud abikaas silitas ta juukseid ja küsis häälega, millest ääretu kaastundmus kajas: „On sul walu, Agnes?“

„Ma... muidu... see tuli kogemata. Ma tahan juua!“

„Kannata, kallis, weel natukene! Haigus läheb warsti mööda — sa saad jälle terweks.“

Kõrwalt toast jooksis laps hüüdega: „Ema... ema!“

Last nähes tundis Agnes nagu põletataks tal südant tulise rauaga. Pisarad weeresid silmist. Nõrga wäri-sewa käega tõmbas ta oma wastu lapse, paitas selle walgeid juukseid ja sosistas naeratades: „Elmar!... mu väikene Elmar. Kaswa suureks pikaks meheks. Ära unusta ema! Tule ema hauale... küll ema sind — oma kallist pojukest — hauas ikka weel armastab!“

„Ema wa—lu...“, kaebas laps, katsudes oma wäikese hella käega haige nina, silmi ja pead.

Agnese paled lõid punaseks, nagu hakkas õhetama. Peawalu suurenes äritusest. Ta ei jõudnud ennast enam pidada; hakkas hoigama ja walu kaebama: „Ma ei wõi enam... ooo... ai, ai... ai, ai... ooo... aidake...“

Laps wiidi ära. Abikaas andis haigele rohtu ja kattis ta pead külma wee kompressidega.

Pikkamisi tuimenes walu..

Agnese mõtted lendasid minewikku — 4 aastat tagasi, kui ta alles 19-aastane neiu, tugew ja terwe oli ja ühes ema ja wennaga elas. Siis polnud talle mõttesegi tulnud häda ehk haiguse wõimalust — weel wähem surma. Elu näis olewat ees pikk, mille lõppu ei jõuagi oodata. Tulewik töötas õnne. Ühes sõbranna Martaga, kellega nad koolist saadik lahutamata seltsilised ja enamasti iga päew kokku said, unistasid nad alati tulewiku plaanidest: missugune peab olema mees, missugune abielu, kujutades seda kõige roosilistemas wärwides, waadates salaihaldusega iga nooremehe peale, kes nende kujutlusele enam-wähem wastas.

Seal tutwunes Agnes Arnoldiga, mis ta elusse tõi täielise pöörde.

Kuis oli see mees talle meeldinud kohe esimesest nägemisest. Kuis oli ta temas leidnud palju. Sirge kuju, nägu tähelepanemise wäärt, millest wälja paistis julgus, lahked elawad silmad. Kõne kindel, mõjuw, täis sügawaid mõtteid ja teadmisi. Kõige peale wõis ta wastata, kõike seletada, — kõiges nõu leida. Piiramata usaldus tekkis Agnesel selle nooremehe wastu, — ta juuresolekul tundis kõikewaigistawat rahu ja imestamisewäärt julgust. Ja missugune sulataw soojus hoo was teist. Kui Arnold oma tugewa käega ta käe alt kinni wõttis, waldas Agnest ennetundmata magus mõnus. Poolmeeleldi laskis ta ennast wajuda Arnoldi käe najale, kelle meelewaldas enese täiesti tundis olewat. Nüüd mõistis ta, et Arnold just sama mees on, kellest ta lapsepõlwest saadik unistanud, kellest romaanides lugenud, keda oma kujutluses oodanud; Talle oli selge, et selle mehe käes ta elu saatus.

Agnese püüdis nüüd ainult Arnoldile meeldida, muutis oma eluwiisi, wälimuse, riided; tegi mehe püüd-

miseks mitugi sammu, millest ta uhkus enne undki näha ei lubanud. Agnes jäi külmaks oma parema sõbranna wastu, kes teda kadestas, lõpetas ilma vähemagi kahjutundeta temaga läbikäimise, ihaldas ainult Arnoldi, armastas otse üle mõistuse tungiwalt, kirguliselt, armastusega, mis ei sallinud ühegi teise naesterahwa pilku Arnoldi peal.

Kõik ta oma kadus. Ta jäi Arnoldi külge kõige oma olewusega, mõtetega, soovidega päewad ja ööd. Ainult temaga oli elu, temata — surm.

Jõudis lauluspäew — kõige õnnelikum päew ta elus. Agnes oli nüüd eesmärgile jõudnud, ta unistused ja püüded kõik täide läinud. Ta oli rõõmus nagu laps: naeris salaja iseeneses; süda rinnus põksus tugevasti. Ta otse sulas ülewoolawas õnnejoowastuses, mida tublisti suurendasid õnnesoowid, kingid.

Algas perekonna elu. Ülendaw oli näha ennast iseseiswana, kellel oma majapidamine, kes seda ise wõis juhtida. Agnes oli nüüd oma endistest sõbrannadest kaugele ettejõudnud — need tundusid wäikesed ta meelest, kellel ainult tumedad aimamised sellest, mis tal juba käes. Ta oli nagu kuhugile kõrgele austmele astunud, mille aluseks ta mees, kelle kohta ta teatawa uhkusega ütelda wõis: „Minu mees.“

Ema juures olles oli Agnes harjunud tööd tegema. Ka abielus ei hoidnud ta käsa süles, seda enam, et nüüd kõik, mis ta tegi, enesele tegi. Töö tundus weel meelitawam: see oli edaspidise õnne pant. Alati leidis asju, mida walmistada, korraldada, mida õppida, millega oma teadmisi täiendada. Agnes nagu ei mõistnudki olla ilma tegewuseta, olgu see kehaline ehk waimline, waatamata selle peale, et ta mees teda sagedasti keelas. Midagi sundis teda kiirustama, midagi, millest ta isegi aru ei saanud.

Ta nägi korraga oma ees palju tööd, lõpmata palju. Kui kerge see kõik siiski oli! Kui hea tundus elu — kahekesi inimesega, keda ta armastas, austas; kes teda armastas, kellega nad wastastikku üksteist mõistsid, ning kellega neil arusaamatusi peaaegu polnudki.

Nii kadus aeg tähelepanemata kiirelt, kuni ligines sünnitus.

Agneses ärkas emaarmastus. Ta rõõmustas, ootas oma last, mõtles sellest palju ääretu hella ja õrna armastusetundega väikese olewuse wastu, — kujutades sadandeid plaane lapse kaswatuse ja tulewiku kohta. Ta oli walmis nüüd ennast ihu ja hingega ohwerdama lapsele, kes muidugi olema pidi ilu ja armastuse sümbol.

Kuid ühes sellega tekkis ta südamesse ka mingisugune salahirm, mis talle rahu ei annud, waid teda näris. Tulewik tumenes ta ees. Ta ei tunnud seal elu, ei näinud ennast oma perekonna keskel. Ta kurtis sellest Arnoldile. See rahustas teda, põhjendades kartust raskejalgsusega ühenduses olewa närwinõrku-sega, millel aga tõelikult mingit alust ei olewat ja peale sünnitust kohe jälle kaduda. Agnes aga ei rahustunud siiski.

Sünnitus oli raske — peaaegu elukardetaw. Sündisid kaksikud, kellest noorem paari nädala pärast suri. Agnes oli kaua elu ja surma wahel haige, kuid paranes pikkamisi wiimaks ometi. Noor organism sai haigusest wõitu. Terwis kosus jälle. Agnes oli walmis katkestud tegewust endise agarusega jätkama.

Mõne aja pärast hakkasid tunduma peawalud. Tähelepanemata pikkamisi — nagu salajane külaline — ilmusid nad, muutusid sagedamaks ja kangemaks. Tuli ilmsiks wäsimuse tundemärgid, tekkisid öised higistamised, söögi tahtmine kadus. Oli ka natukene kõha.

Nad ühes Arnoldiga arwasid haigust werewaesuseks, kuigi arst juba waremalt kopsudest oli kõnelenud, ette-
waatust soowitades. Imelikult ei armastanud Agnes
arsti. Arsti juure minemiseks puudus vähemgi taht-
mine. See oli wastumeelne — tundus olewat ärawõit-
mata raskus — nagu asjata töö, mida pole tarwis. Ta
arwas: haigus läheb mööda iseenesest, ega siis selle-
pärast midagi hädaohtlikku pole. Mitugi korda oli tal
Arnoldiga sellepärast sõnelemist.

Aprilli keskel ilmus palawik peaaegu äkki, nii et
Agnes woodi pidi jääma ja sealt enam ei tõusnud; —
kuna haiguse ühtesoodu kiire pahenemine, kõrge pala-
wiku mõjul, teda wiimaks kehaliselt ja waimliselt pu-
rustas ja lootuse terweksaamise peale häwitas.

3.

Raske tundus Agnesele haigus. Peale kehaliku
walu, wäsimuse tüdimuse, ning ääretu igawuse, mis
talle küllalt piina sünnitas — ta wõis ainult ühe külje
peal lamada — ja mille all ta tihti ägas ja hoigas,
waatamata püüdmise peale waikselt kannatada, waewa-
sid teda weel teised, wäliste mõjude surwel saadud
hingelised kibedused, mis tihti raskemad olid, kui esi-
mesed. Wäljakannatamata walus oli näha ja kuulda,
kuidas teised mureta rõõmsal häälel kõnelesid, naersid
ja teda nagu tähelegi ei pannud, kuidas nüüd kõik see,
mida ta omas äärmises kokkuhoidlikkuses kogunud,
wõõrastest hoolimata kättes pillata ja raisata oli.

Õhtutel hämarikus, kui teised kõrwal toas teed jõid,
mille juures ta ise alati korraldajana esimene olnud ja
sealt taldrikute ja lusikate kõlin kostis, rääkimine ja
teenija hele naer, tundmuseta kalk, siis pigistas Agnes
silmad ja kõrwad ja hoigas, püüdes niiviisi kuulmatuks
teha äritawat kära.

Wõimatut kurbtust sünnitas teenija ülemeelsus, kes kõigis ta wastu täiesti hoolimata oli ja juba ammu ta surma ootas, Arnoldi kodust äraolekul enesele tundide wiisi õmbles ja triikis ja ennast ehtis, — talle aga triikimata pesu andis. Mitu korda oli ta päris awalikult Agnesele surma soowinud.

Kord oma paremat seelikut teenija seljas nähes waldas Agnest palaw wärin. Ta puhkes nutma, peitis pea padjasse, nuuksus ja ohkas: „Oh Jumal! nüüd tahan ma surra!...“

Mõnikord käisid ka külalised. O...!, need olid Agnesele rasked kannatusetunnid. Oma terwe wälimusega, moodis riietega ja tühjade edewate kõnedega, weel pahatihti haawawate küsimistega näisid need waatamaskäijad teisest ilmast olewat, mis Agnesele pilkaw, wõõras. Agnes pigistas siis silmad ja tegi nagu magaks ta. See oli ainus wõimalik kaitsemise wiis mõistmata uudishimuliste pilkude eest, kes teda kui näitusele pandud looma waatasid ja mõtteta lobisemisega wäsitasid. Wähe oli neid, kellede Agnes tõsist südamlikkust tundis.

Kord küsis Arnold, kas Agnes oma endist sõbrannat Martat näha ei tahaks, kellele siis ka haigusest teatada tuleks. Kui elektrisäde käis see Agnesest läbi, meeletuletades endist rõõmust aega. Hakkas kirjeldamata kahju. Tundus häbi ennast sõbrannale näidata niisuguses wiletsas abitumas seisukorras, inimesele, kellest ta neiuna palju tugewam ja agaram olnud oli. Pisarad weeresid silmist. „Teda nägemata oleks kergem surra, unustades terweid ja rõõmsaid“, mõtles Agnes ja wastas; „Ei!“

Mitte wähe ei piinanud ka mõtted lapse ja mehe pärast. Kuidas elaksid nad peale ta surma. Kas kurwastaksid ta pärast, mälestaksid teda. Kuidas kaswaks laps? Kes hoolitseks ta eest? Wõib olla, wõõras on

ta vastu hoolimata, wõõrad käed karedate. Wõõras süda ei mõista last — ei pane tähele lapse õrna hinge. Wõib olla wõõras koguni wihkab last — ta wäikest kena pojakest, keda ta siia maani kõige soojema armastusega kaswatanud ja hoidnud, kes on osa temast — ta ise, — weel enam — on ta süda, ta silmatera; keda ta armastab rohkem kui iseennast. Agnesele tuli meelega pilgud, mil Elmar ta süles magusasti naeratanud; kuidas ta siis kõik helluseks ja õrnuseks muutus ja lapse wäikese kõdistawa käe ehk jala enese külge puutumisel otse sulas. Kuidas ta last südame vastu surudes talle armsamaid meelitussõnu sosistanud.

Agnes nuttis. Süda tahtis lõhkeda haledusest. „Oh Jumal! õhkas ta, miks pean ma surema. Kuhu jääb mu laps — teistele tõugata ja lükata. Kas ei wõiks ta minuga ühes surra!“

Kõige raskemad minutid olid Agnesele need, kui laps ta woodi ette tuli ja oma suurte särawate silmadega tõsiselt — nagu millegi üle seletust oodates — ta otsa waatas, ise nii kena ja walge, nagu roosiõis, nagu ilma ühegi mure jooneta. Kas aimas juba siiski selle wäikese süüta hing, mis teda ootab. Kas ehk nägi ta juba kaugelt lähenewaid waeselapse kannatusi! . . .

Ka Arnoldi saatus ei annud Agnesele rahu. Kuidas kujuneks selle elu? Kas ehk unustab teda wii maks — wõtab teise! Ei, selle peale ei wõinud Agnes mõtelda! Hirmus ärewus tõusis ta sees; — süda peksis, nagu tahaks ta puruneda. Agnes surus need mõtted kohe maha. „Ei Arnold ei wõta enam naist“, trööstis ta ennast. Ta ju armastab mind“. Ja Agnesele esines Arnold nende tutwuse algusest teda tawalikult õnnestawa armastusega ja kindla meelega. Ta jäi rahulikuks. „Ei . . . Arnold ei wõi mind unustada“, sosistas ta oma ette tasaselt.

Ühel hommikul, ta woodi ees istudes, wöttis Arnold, õrnalt Agnese käe, teise käega silitas ta juukseid ja küsis: „Agnes! ega sa nüüd enam mind nii ei armasta kui enne?“

„Ma armastan sind weel enam!“ „Miks?“ „Sa meeldid mulle“ wastas Agnes tõmmates Arnoldi nägu wastu oma wärisewaid huuli ja teda suudeldes, püüdes teda nõrga käega suruda wastu oma kuiwanud rinda.

„Sureme, kallis, sureme kõik ühes — siis oleme seltsis paradiisis!“

4.

Agnes mõtles surma peale, püüdes ette näha, kas on surm tõesti nii kole, nagu ta siia maani seda kujutanud. Kas peab teda tõesti ainult hirmu ja ahastusega ootama. Kas ei ole seal midagi rahustawat? Agnes unustas iseenese, perekonna, ümbruse ja süvenes ainult surma.

Imestuseks, ei näidanudki surm nii kohutaw, mille eest kas wõi ilma otsa jooksmata peaks. Ei, sealt kajast koguni midagi pühalikku — seletamata weetlewat. Hauatagune ilm esines talle korraga selgelt, — selgemalt kui kunagi enne nägi ta seda, tundis ennast selle lähedal. Selle olemasolemine oli talle nüüd niisugune käegakatsutaw tõde, mida tühjaks poleks suutnud teha mingisugune jõud. Surnud, keda ta ennemalt tunnud, ilmusid ta ette. Ta oli tähelepanemata üle piiri teinupoole elu ja surma jõudnud.

Seal oli niisamasugune loodus, niisamasugused metsad, lagendikud, orud, mäed, meri. Kuid see meri ei mühisenud, metsad ei kohisenud, puude okstes ei laulnud linnud. Ei olnud kuulda rääkimist, ei nuttu ei naeru, ei käepigistamist, ei suuandmist. Kuigi seal rõõmu ega pisaraid ei olnud, oli seal siiski meelitaw mahe olla ilmatormidest wäsinud hingedele, — neile,

kes siin pool surma pisaraid walades kannatanud ning tunnud hirmu, kurbtust, ahastust, ülekohut ja muud piina. Neile ei olnud seal enam waewa ega walu, waid waikne hingamine. Waikselt kõndisid hinged üksteisega, mõistsid üksteist kõnelemata, sõnadeta, kuulmata sosinaga jutustades minewiku mälestustest ja hingede lõpmata igatsusest igawese armastuse järele, mille täiuse ilmumist nad alles ootasid.

See paik oli surmawald — waikne ülemineku koht.

Agnes leidis ennast korraga suures toredas saalis walge riie seljas. Siin kihas liikumine. Nagu nooled lendasid sinna-tänna waimud, täites kõrge walitseja käskusid. Wähemas toas ehiti hiljuti tulnud waimu kuhugile ilmumiseks.

Pikk hiilgawas riides noormees astus Agnese saatja juure ja ütles: „Lase teda weel mõneks päewaks!“ Agnes kokkus, hakkas nutma ja hüüdis: „Issand halasta!“

Ta ärkas, lõi silmad lahti ja leidis ennast õhtu hämarikku wajunud toas. Woodi kõrwal toolil seisis weeklaas. Laualt waatasid roosid teda nagu tõsised uuriwad hingelised olewused.

Arnoldi küsimise peale, miks ta hüüdnud, wastas ta: „Ma olin taewas...“

5.

Oli ilusam juunikuu päew. Õhk oli haruldaselt soe ja pehme. Puhus mahe kōdistaw tuul. Puhtas pilwita taewas säras hele pärastlõunane päike.

Agnese terwis oli kõigile imestuseks paranenud. Ta oli woodist wälja tulnud, istus akna all ja waatas wäljas kihawat elu ja liikumist. Päikese kiired paistsid talle otse silmi. Mõõda uulitsat sõitsid woorimehed, weeresid koormad, sammusid jalakäijad, noored ja wanad. Kõigil olid mureta rõõmsad näod ja ker-

ged sammud. Teinepool uulitsa murul mängisid lapsed. Eemalt üle lagendiku waatas päikeses hiilgaw mets, meelitawalt naeratades, nagu kutsudes.

Agnes mäletas oma lapsepõlwe, nägi ennast wäiksenä wallatumalt jookswat, kuulis eneses ema hüüdwat häält ja südames ärkas ääretu igatsus; tõusis ärawõitmata tung weel kord terwena, kõigist rõhumistest waba, rõõmsa lapsena jooksta ja mängida. Ta tahtis, et see haigus unenägu oleks. Kõik ta mõtted kujunesid üheks tormiliseks igatsuseks — wälja wabasse loodusse.

Ta mõtles paranemise peale, — praegune kergem tunne andis lootust. Ehk haigus läheb mööda, ta saab jälle endiselt terweks ja tugewaks. Kuid seal hinge põhjas tundus ikkagi midagi, midagi otsatu rasket — ähwardawat, midagi möödapääsemata kauget, mis kui ränk kiwi wajutades ta tuju halwas.

Ta nägemises oleks nagu midagi muutunud. Kõik inimesed ja ümbrus esinesid teistsugustena kui enne. Terwe loodus kajas selgemini, säras ilusamini, pühalikumalt, sünnitades aga siiski wäljakannatamata kurbtust.

Agnese meel muutus haledaks. Silmi tulid pisarad. Ta laskus peaga akna laua najale ja hoigas.

„Agnes! ära ole kurb, warsti oled niisama terwe kui enne“, trööstis teda Arnold, kes parajasti lapsega õuest tuppa astus.

Sisseastujaid nähes puhkes Agnes nagu laps nutma. „Mul on igaw . . . Ma tahan õue . . . Wii mind õue, kallid Arnold!“ nuuksus ta hingeldades. „Pane mulle saapad jalga, mu uuem seelik ja sinine jakk selga, walge wõrkraatik pähe. Lähme õue!“

Arnold tõi riided, pani need ta ümber, kuna saapad waewalt ta jalga mahtusid. Jalad olid paistetunud.

Arnoldist käe alt toetatud läks ta uksest wälja.

Trepist alla minnes tuli Agnesele meele, kuidas nad mõned aastad tagasi — olles siis weel wabad —

nendest samadest treppidest alla olid läinud, seal juures weel suudlusi wahetades.

Nõrk ja wäsinud wajus ta nüüd sellesama tugewa käe najale, tundes ta wastu piirita armastust. Kui hea, kui mõnus oli selle peale toetada, kõike unustada, wiibides nagu esimeste tunnete luulelikkuses.

„Wõiksime igawesti ühes olla — ühes elada, ühes surra! Kui ilus oleks see!“ sosistas ta waadates õneliku naeratusega Arnoldile silmi.

Uulitsale jõudes läksid parajasti mööda kaks määrinud riietes meest.

Teine neist, heites pilku Agnese peale, ütles walju häälega: „Surm hakkab ligemale tulema!“

Nagu oleks keegi Agnest tugewasti pähe löönud, nii mõjus ta peale kuulnud ütelus. Ta wärises. Silme ees läks mustaks, jalad nõtkusid. Ta oleks kukkunud, kui mitte Arnold teda mõlema käega poleks hoidnud.

Ta toibus rohu peal, kuhu Arnold ta istuma pani, ise aga wäikese Elmari ka toast õue tõi, kes wabadust tundes rõõmsasti kilkas ja walgete liblikatega ühes jooksis.

Agnes waatas ringi. Taewas, pilwed, päikene, mets — terve loodus, oli nagu üks lõpmata sügaw kõne ta elust. Selles peegeldusid minewiku ilusamad pildid, wärwirikkalt ja selgelt. Ikka kaugemalt ja sügawamalt kerkisid minewiku lained, mõjudes kui wiimased palawamad lahkumissuudlused.

Ta waatles seda tummalt, ilma ühegi mõtteta peas, instinktiivselt andudes ainult uimastawale mälestuste neelamisele, nagu tahaks ta neid kõiki korraga endasse mahutada, unustades seal juures wahet teha olewiku ja minewiku wahel.

Umbes poole tunni istumise järele tundis ta südame pööritust, langes rohule ja ütles: „Arnold! Aita mind nüüd tuppa.“

Ta jalad ei astunud enam. Arnold wiis teda süles. Uksele lähenedes langesid ta silmad weel üle lagendiku metsa peale. Sealt . . . sealt metsast kajasid tõsised kurwad pilgud, kui jumalagajätmise hüüded. Täis walusamaid pisaraid särasid päikese kullased kiired.

„Wiimane kord!“, mõtles Agnes ja ohkas, Ta polnud enne loodust sarnasena näinud.

„Arnold!“ sosistas ta waewalt kuuldawa häälega: „Mäleta mind, kui ma juba hauas! Sa oled mulle igawesti armas!“

Trepist üles tulles, olles Arnoldi süles ning surutud wastu Arnoldi rinda, tundis ta, kuidas selle süda raske koorma mõjul tugewasti peksis. Ta unustas enese. Tal näis, nagu uinuks ta kusagil luulelises looduses; nagu oleksid need kerge hämarikuga kaetud roosilistes tapetites seinad ja trepid teda ümbritsew mets õhtu ajal, akende sära — loodenewa päikese hiilgus ja sammude ning riiete kahin — tuule kohin puude latwus. . .

Tuppa jõudes pani Arnold Agnese sohvale, kuhu ta wäsimusest lõõtsudes, liikumata lamama jäi.

Õhtul, kui metsa taha wajuwa päikese kiired toast lahkusid ja Agnes nende kadumist waatas, ei tunnud ta nende järele igatsust. Talle oli kõik ilm wõõras. Waikses allaandlikkuses ootas ta ainult üht, kelle tume-daid samme juba kaugelt lähenewat kuulis: see oli ta walu ja igatsuste wiimane rahustaja — surm.

Südames Jumala poole palwetades mõtles ta selle peale, walmistades wiimasele wõitlusele wastu minema.

6.

Weeresid mööda mõned päewad. Agnese terwis oli õueskäimisest peale järsku pahenenud. Nõrkus kaswas igapäewaga. Hingamine muutus järjest raske-maks.

Ühel ööl nägi ta unes. Ta oli alles ema juures kodus. Seal sõitis nende maja ette uhke kahehobuse tõld. Tõllast astus välja hiilgawas riides ohwitser; kutsar jäi pukki. Ohwitser tuli tuppa ja küsis Agnese järele. Agnes wõttis tüki leiba ja wiis hobustele. Kuid leib muutus weeks. Ta andis hobustele ainult wett. Agnes sai kurwaks ja hakkas nutma.

„See on ju paljas wesi!“ hüüdis ta ja ärkas. Tuli kõhahoog. Hing oli kinni, suu kuiwanud, woodi jalutsi kõrwal seisis walge mees.

Agnes waatas wõõrast vähemagi kartuseta, kuni see äkki kadus. Mõte waimudest ei kohutanud teda enam. Talle ei tulnud seda ettegi. Arnoldile, kes hoigamise ja hüüdmise peale ärkas ja sinna tuli, ütles ta rahulikult. „Siin oli walge mees.“

„Kus!“ küsis Arnold kokkudes.

„Woodi jalutsi kõrwal.“

„Sa nägid wiirastust.“

„Ei näinud — tõesti oli. See on mu surm.“

Hommikul tuli walges riides onutütär haiget vaatama.

See tegi Agnese meele haledaks. Hakkas millegi üle lõpmata kahju; tundus korraga kole igawus ja tüdimus, millega ühines arwamine, et ta kõikidest unustud ja põlatud.

„Teistel kõigil walged riided, — mul ei ole!“ kaebas ta Arnoldile, nuttes pisarateta silmadega.

„Agnes! sulle teeme ilusamad kui teistel,“ trööstis teda Aronld, õrnalt paitades.

Igatsus terve olla — niisugune nagu teised — tõusis jälle ta rinnus, paisus tormiliseks tungiks, raputas teda tugewasti. Midagi kiskus ja peksis ta sees, püüdes tast wabaneda.

Woodi tundus kitsas, õhk lämmataw. Tuba näitas kole olewat — inimesed imelikud, äritawad. Agnes

keerles nagu mässawatel laintel, mis teda wihaselt sinnatäna wiskasid. Ta oleks tahtnud põgeneda kuhugile kaugele, kaugele kus ta oleks waba, kus wõiks unustada raskust, haigust ja walu.

„Wiige mind siit ära — siin on kole,“ hüüdis ta hingeldades Arnoldile, kes ta rahutumast wisklemist hirmunud näoga ja tagasihoitud pisaratega waatas. „Milal saan ma terweks? . . . Ütle. . . Kas jaanipäewaks?“ Hingamine muutus weel raskemaks. Iga hingamisega ühes kuuldus ka wali hoigamine ja nuuksumine. Wäsimus ja tüdimus suurenesid. Tundusid kibedad walud jalges, kõhus; pisted torkisid rinnus, külgedes, seljas. Süda oli paha, lainetas, tõsis, nagu ähwardaks ta rinnust wälja tungida. Ärawajunud ja osalt katki hõõrunud liikmed kipitasid ja walutasid. „Ai, ai, . . . ai, ai,“ hoigas ta wahetpidamata.

Arnold wõidis ta jalgu rohuga.

Päewal käis õpetaja ja andis jumalaarmu. Kuigi see Agnest äritas ja wäsitas, jäi ta siiski õhtupoole waiksemaks, istuski weel natukene aega woodis hingeldades ja wärisedes. Ka tükikese praetud muna söi ta. Harilikust piimahulgast jõi aga ainult weerandi: süda ei lubanud.

Piinawa haiguse teraw-rahutu iseloom oli õhtuks nagu wähe nõrgenenud. Lamades nüüdsama ülestehtud pehmes woodis ja tuimenedes sissewõetud rohu ja weini mõjul, waatas Agnes toas ringi. Ta nagu polnud seda tuba täna weel näinudki. Päewased sündmused olid olnud nagu kunagi wäga ammu. Tal tekkis aimdus, nagu peaks ta kedagi ootama, nagu ruttaks kusa-gilt kaugelt keegi wõõras, kelle wastu walmistama peaks. Kes nimelt — selle kohta ei olnud tal selgust.

Ta pilk eksis hämarikus, nagu kedagi otsides. Sealt waatasid walgete tapetitega kaetud seinad, pildid, roosid nagu fantastilised kujud läbitungiwalt, tõsiselt, just-

kui näeksid nad midagi väga tähtsat saatuslikku juba tulewat, millest möödapääsemine wõimata.

Läbi lahtise akna kostsid uulitsalt möödaminejate sammud, rääkimine, eemalt tume koera hulgumine ja teadmata kust, kellegi kurwatooniline kaeblik laul, mis Agnese tähelpanu waldas. Talle näis nagu ei oleks see inimese hääl. Wajudes ja paisudes, liginedes ja kaugenedes helises see haledasti, nagu lõpmata kauge, tungiw igatsus, millest aga siiski kajas ennekuulmata ilusat, õrna, mis hingele kodune.

Agnes mäletas korraga, nagu oleks ta seda kunagi enne kuulnud — ajal, mis väga, väga ammu, aimas nagu hüüaks see hääl teda, lõpuks tundis, justkui kõlaks see tast endast. Ta unustas selle helina mõjul, wajudes kergesse uinakusse.

Öö läks mööda, wõrdlemisi rahulikult, rahulikumalt kui eelmised ööd. Agnese mõtted waikisid, — rauges walu. Ta waim puhkas, kogudes ennast elu wiimastele tundidele wastuminema.

Algas ilusam suwehommik: waikne ülendaw, waimustustärataw. Praegu tõusnud päikesekiired tungisid, nagu terwitades, otse aknast sisse Agnese woodist mööda, punades woodi kõrwal roosiliste tapeetitega seinal. Akna all aias puude okstes, katuksel ja aiaplangu, üllatatud miljonite kastetilkade hülgusest, hüppasid ja siristasid linnud — kärmed, röömsad, ning laulsid oma kaunimat hommikulaulu.

Agnes ärkas, awas silmad, liigutas, katsus end pöörata, kuid segas nõrkus; awaldusid walud mitmes kohas kehas. Tundus korraga kole raske, lämmataw. Rinnust tungis raske, weniw oigamine. Ta ei tunnud hommikuilu, ärkawa looduse röömu, ei päikesekiiri, need ei naeratanud talle enam. Talle lähenes õhtu — pime, õudne, saatuslik, ähwardas neelata öö, mis kole-da mustawa kuristikuna ta ees haigutas.

Täna oli Agnes eilasest wõimetum. Nõrkus kaswas iga tunniga. Ta ei wõtnud enam süüa, ei tahtnud piima. Ainult wett, hoigas ta peaaegu iga natukese aja tagant. Aeg näis olewat liiga pikk. Ootamise ärewus millegi järele suurenes. Ta küsis närwilikult kella järele.

Wäsimuse pärast ei suutnud ta palju rääkida. Arnold kõneles mõnest majapidamises ettetulnud juhtumisest. Agnes mõistis seda, wastaski, kuigi see näis asjata olewat, wõõras, mida kellelgi kunagi tarwis poleks ega pole olnudki.

Kõne äritas teda, pani ta hinge lainetama. Minewiku mälestused kerkisid weel kord. Weel kord esines Agnesele aeg, mis ühenduses oli ta hinge ilusamate tunnetega: lapsepõlw, noorus, täis rõõmu, meelitawamaid ootusi ja lootusi, täis elawat tegewust ja püüdeid, armastus abiellu astumise eel. See kõik kajas selgelt, ennetundmata weetlewalt, ilusamini kui kunagi enne, säras nagu teine ilm, mis tõepoolest kusagil alles on. Agnesele näis, nagu ligineks see talle uuesti, nagu ühineks sellega terve igawik — taewas, kuhu warsti awaneb ülemineku wõimalus ja kus on ta ainukene pääsmine. Sinnapoole käis kõik ta igatsus, meelitas waewast wabanemise lootus. Sinna tõmbas usk.

Oi, kuidas oleks tahtnud Agnes sellest wäljakannatamata piinast pääseda, mille all lõppes jõud.

Ta waatas abiotsiwalt ringi: kas ei ole kedagi, kes teda aitaks; nägi hommiku päikesest walgustud tuba, walge linaga kaetud lauda rohuklaasidega. Kõik need olid muutunud, peaaegu tundmatuseni wõõrad, mõjusid äritawalt, mis Agnese piina weel enam suurendas. Seintelt waatasid pildid justkui hirwitades.

Agnes nägi oma meest, last, ema, — neid, kes ta südamele igawesti armsad. Tal oli tung seda kõike neile awaldada, neile kaela langeda, neid suudelda, pa-

luda: „Aidake mind, kallid! Olge head... Mul on hirmus.... ahastus, — ei suuda kannatada.

Ta oleks tahtnud kaebada, missugune waew teda rõhub, kuidas rinnas pakitseb, surub, teda lämmatada ähwardub; kuidas walutawad jalad ja keha ning teda koormab hirmus wäsimus ja igawus. Rääkimise asemel kõlas hoigamine. Need, kellelt ta abi ootas, seisis kohmetanud nägudega eemal, nagu wõõrad, teda kartes. Neil polnud mõtteski teda aidata. Nende pilgud tundusid imelikud rasked, kui piitsa löögid ta hinges. See kurwastas surijat weel enam. Nõuta ahastus waldas teda. Silmi ette ilmusid ennenägemata kujud ja warjud, millede reaalsuse üle ta enam otsustada ei jõudnud. Jälle seisis woodi jalutsi kõrwal sama walges riides mees, keda ta eelmisel ööl näinud. Nüüd aga ei kadunud see enam, waid waatas Agnest tõsise läbitungiwa pilguga.

Seletamata hirmu sünnitas aimdus mingi väga raske tumeda eest, mis talle lähenema näis, millest ta läbi minema pidi, mille kohutaw paratamatus ikka selgemaks ja selgemaks sai.

Agnes nägi ennast üksi oma wõitlewate mõtetega, ahastuse, hirmu ja waluga kõikidest aitamata, maha-jäetuna.

Ta oleks tahtnud nutta, kuid silmist ei tulnud pisaraid, oleks tahtnud siit põgeneda, lennata, kas wõi ilma otsa, — ei suutnud aga tõsta kätt ega jalga. Ta ainult nuuksus ja hoigas, kuid talle näis, nagu ei hoigaks ta, waid keegi teine ta kõrwal. Wahetpidamata õhkas ta südames: „Issand Jumal! halasta... Ole armuline mu hingele!...“

Juba jäi keel kangeks. Kurgus põletas janu. „Wett!“ küsis ta kuiwanud huuli liigutades, kuid juuresolijad ei mõistnud seda. Abitumas lootusetuses pööras ta pead, nägi — walge mees istus ta juures woodi serwal.

Äkki tundus, nagu katkeks midagi ta ees, nagu jookseks mööda ta sooni laiali midagi külma. Kellegi raudne käsi haaras kinni ta jalgest, pigistas neid, ronis ülespoole, wajus ta rinnale lämmatawa raskusena. Meeletumas ahastuses tegi Agnes wiimaseid ülejõukäiwaid pingutusi, kargas üles, hingeldades, ähkides, tõmbas kätega õhku, tahtis sellest wabaneda, hüüda, kuid rinnust kuuldus ainult korisemine. Kogu ta olemus kujunes hirmsaks lämmatawaks raskuseks, milles enam tunda polnud üksikuid keha liikmeid ja mille mõjul kõik tundelikkus hoopis kadus ja jõud lõppes; keha langes hingetult woodisse. Pea wajus küljeli. Käed jäid rippuma. Silme ees lõi mustaks, siis jälle heledaks; kusagilt paistis silmi pimestaw walgus. Selle järele muutus uuesti kõik tuhmiks. Tumedate kogudena, nagu läbi udu paistsid Agnesele omaksed ta woodi ees. Kaugelt kostis laul ja nutt...

„Agnes, Agnes!“ kajas nagu paksu müüri tagant kellegi meeleheitlik hüüe.

Agnes tuksatas weel. Poolawatud silmalaud tõusid. Ta ei tunnud Arnoldi nägu enam. Ta waatas seda liikumata silmadega, kuni kõik ta ees tumenes, kustus... Siis aga näis, nagu wabaneks ta korraga mingisugusest koledast raskusest, mis teda eluaja wawanud; tundus lõpmata kerge, hea. Piirita õndsuse-tunne täitis teda, Agnes naeris, wajus nagu kellegi hellamal kaisutusel ennetundmata magusasse unesse, unustas ja uinus....

Nagu sügawas ilusamas unenäos, huulil salanaeratus, waikis ta lõppemata....

Waikisid pühalikult kuldsed hommikupäikese kiired.

Detsember 1921. a.

Surnuaia tee saladused.

1.

Kord sügisõhtul, kui põhjusega igawuse pärast miski asi meelelahutust ei pakkunud, tuli meele mu endine koolisõber, keda ma enam mitu aastat näinud polnud. Kuulnud olin, et ta oma pruudi surmast saadik, keda ta otse hullumeelselt armastanud ja kes ainult nädal wõi paar enne määratud laulatust surnud, tundmatuseni muutunud olla ja nüüd vähemastki seltskondlisest eluawaldusest osawõtmeta N. tänawal üksildasena elawat.

Wähese kõhklemise järele pöörasin sammud sinna poole ja umbes poole tunni pärast olingi ta ukse taga.

Sisseastudes leidsin sõbra üksi istuwat kuust walgustatud toas, sohwal, mille kohal seinal raami sees suur naise portree rippus, kuna sohwa kõrwal kummutil klaasi taga jälle surnu pilt, mis walges lahtises puusärgis üleswõetud, kuu walgusel läikis.

Ühest ja teisest juttu tehes mõistsin warsti, et sõber trööstimata leinaja on, keda elu enam ei huwita ja et mu katsed teda sellest seisukorrast wäljatõmmata sihile ei wii, waid ta peale hoopis wastupidiselt mõjuwad.

Kuulsin siis märkusi tegemata ta jutustust hinge surematusest, wõimalikust ühendusest hauataguse ilmaga, igawesest armastusest, elu tühjusest, ta praegusest elamiswiisidest ja aja möödasaatmise korrast.

Mind huwitasid iseäranis öised jalutuskäigud surnuaial, millest ta nagu harilikust asjast kõneles.

Mu küsimuse peale, kas ta seal ei karda ja kas ta iialgi midagi nüisugust näinud pole, mis meid lihalikke inimesi kohutab, wastas ta eitawalt. Ta tunda seal koguni pühalikku rahu. „Ja,“ lisas ta juure, „paar juhtumist on siiski olnud, mille iseäralikkuse üle weel tänapäewani mõtlen. Aga kas maksab nendest teistele kõneleda, kes, wõib olla, midagi olemasolu ei usu peale selle, mis nad omas mõtlematuses ainult silmaga näha tahawad.“

Ma palusin... Ta algas:

„Olen kusagilt lugenud, et surnute waimud keskööl oma surmakoha ja matmisepaiga wahet käia wõiwat, kuna sellest piirist kaugemale ilmumine nendele keelatud olla. Ma ei tea, kas see tõsi on, aga midagi sarnast arwan enese näinud olewat.“

See oli 1916. a. juuli lõpul, laupäewa öösel wastu pühapäewa, kui ma kesköö ajal — kella 12 ja 1 wahel — surnuaialt linna poole tulin, mille wahet otsejoores 5—6 wersta.

Öö oli pime. Must-sinakas taewas hiilgasid tähed. Mere kohal oli weel wähe tunda suweöö kustunud ehakuma. Surnuaia tee iseäralduse kohta luban enesele wäikese seletuse.

Umbes pool wersta surnuaiast üle lagendiku linna poole algab mets, kus peaaegu esimeste puude hulgas — teest sammu 10—15 kaugel — mänd seisab, mille juures surmamõistetute hukkamisi toimetatud oli. Selle männa kohal kuulsin öösetel sageli rohus käimise kahinat, samme ja praksatusi, nagu murtaks puuksi, millele lisaks mõnikord weel öudne hoigamine kõlas, sarnane surija äkilisele karjatusele.

See jant algas äkki samal suwel, kuna waremalt midagi sarnast märganud polnud.

Esimesel korral ehmatasin küll, jäin tardunud postina seisma, kui keset ööwaikust korraga metsas wali kargatus kõlas. Pidin kohe surnuaeda tagasi keerama, kuid astusin siiski edasi, oodates, kas ehk inimene metsast ilmub. Sealt ei tulnud keegi.

Pärast harjusin sellega enam-wähem, sest see kostis ikka ainult metsast, millele nüüd alati teatawa ette-walmistusega lähenesin. Ka ei püüdnud ma poolmeeleldi nende tekkimise põhjustesse tungida.

Sarnane, mu tee rahurikkumine kestis kõige nimetatud suwe teise poole ja sügise, kordudes peaaegu igal ööl. Järgmisel aastal ei tulnud seda enam ette.

Wõidakse mõelda, et ma ehk kartuse pärast ei tea mis olemata asju ette kujutasin; kuid arg ei olnud ma iialgi, poleks siis sealt mööda käinudki.

Kõnesolewal ööl, kui ma — nagu harilikult, jalad kohe surnuaial lahti wõtsin — sest öösel läksin otse läbi wesise heinamaa — ja tasakesti keset maanteed edasi liikusin, kuulsin korraga üsna surnuaia juures enese ees maanteel kellegi lohistawaid samme ja ähkimist.

Et mul lusti polnud kellegiga seltsida, pealegi weel südaööl kahtlasele metsale lähenemisel, siis astusin weel tasemini, lootes nõnda jõuda kohani, kus maanteelt ära keeran, pöösastikku heinamaale wiiwale, wäikesele teerajale, mis teistele enamasti tundmata.

Olin kindel, et ta mind ei näe, ega kuule, sest öö oli pime ja mu palja jala sammud kuulmatud. Arwasin ka, et ees harilik teekäija läheb; — kuid mind waldas iseäralik erutus, mida polnud tunnud kokkupuutumistel wastutulijatega, mis mitmelgi ööl juhtunud oli. Tast justkui lehkas midagi niisugust, mis mu enesewalitsemist halwas, kuigi ma ei kartnud.

Hoolimata tasasest käimisest lähenesin talle ikka rohkem. Ta näis meeleldi wiivitawat wõi koguni mind ootawat.

Seisatasin, kuni sammud kaugenesid, — siis astusin jälle.

Niiwiisi tuli mul wist poole wersta maa peal ligemalt kümme korda seisatada, enne kui metsani jõudsin, kus teatud mäna kohal eelmineja äkki nagu maa alla wajus. Olin korraga kui unest ärrganud, leides end õudses waikusel musta müürina piirawa metsa wahel, nagu kusagilt suure kära ja müra hulgast sinna wisatud. Nagu poolnes oleks see kõik sündinud, nii ärksaks sai korraga meel. Ilma wahejuhtumiseta jõudsin koju.

Kuid nädala pärast laupäewa ööl kordus asi uuesti — just samal kesköö tunnil. Ainult nüüd hakkasid sammud surnuaia poolt mööda maanteed mulle järeltulema, walju terawa kloppimisega, nagu käiks keegi kepide otsas.

Ma ei otsustanud selle üle, kes tuleb, kuid arwasin jällegi, et mind näha ega kuulda ei wõida ja ruttasin ees tagasiwaatamata pooljookstes. Sellegi pärast ligines järeltulija mulle ikka enam ja enam. Kuuldus kerge riiete kahin, nagu tiibade wehklemine. Juba oli ta mu kannul mind kätte saamas — iga sekund ootasin seda — kui raskest mitteloomulikust wäsimusest hingeldades metsa jõudsin ning männast mööda. Seal mäna kohal kadus tagaajaja jälle, nagu kord waremalt eelmineja, keda nüüd küll üheks ja samaks, igatahes aga mitte niisuguseks surelikuks nagu mina, arwasin. Olin wist wiimasel hetkel männast ja seega ühes tagaajajale käimiseks lubatud piirist üle jõudnud. Mis ta tahtis ja miks püüdis ta mind poolkaudsel teel, jäi muidugi saladuseks. Wõib olla, ei meeldinud talle mu alalised õised käimised.

Hingasin kergemalt, pühkides highi otsa eest ning tundes piirita headmeelt, nagu suuremast hädaohust pääsmise puhul, alles nüüd tundsin jõudu tagasi wadata. Näha polnud midagi. Ainult puud ja põõsad

metsas waatasid ülisõbralikult. Nad näisid rõõmustawat mu õnneliku pääsmise pärast. Rahustusin. Hirm ja kartus, mis wõõra surwe mõjul tekkinud, hakkas lahkuma.

Kui ma umbes werst maad edasi heinamaal, wana põliste kaskede all, kännu otsas wallanud wäsimusest puhkasin, kuulsin surnuaia poolt tumedat hulumist. Mulle näis, nagu ei oleks see olnud koera hulumine...

Sellest ajast ei käinud ma mitu nädalat enam öösel surnuaial; esialgul kartsin ka õhtutel männikust läbi minna.

Wähehaawal ununes mälestuses olnud sündmuse mõju ja ma jätkasin jälle oma armsaid luulelisi jalutuskäike öösetel, esiotsa muidugi wäga ettevaatlikult, mille sala-tõmbejõud wägewam oli kui kartus. Tee peal käimisi, kui ka tagaajamisi ei tulnud enam ette.

Teine juhtumine oli paar aastat tagasi — sügisel, oktoobrikuul.

Tee, mida kõige pühama tunnetega käisin, ei watanudki sellele mõttele. Seal juhtus rööwimisi — isegi tapmisi tuli ette, mõnikord üsna päisepäewa ajal.

Seal ümbruses olewad tühjad poollagunenud paradid, teeärsed telliskivi wirnad ja paks mets pakuwad rööwlitele häid waritsemispaike kallaletungimiseks nendele üksikutele, kes sealt otse lähemasse alewikku sõandawad minna. Kord öösel tapeti ulakate poolt just mu ees inimene ära. Mind aga ei puutunud keegi, olgugi, et peaaegu wahetpidamata — ka sügisõhtutel ja kottpimedatel öödel — sealt läbi käisin.

Tõsi, neid kordi oli, kus enam eluga ei lootnud koju jõuda, — kuid alati sain kõigist wälja. Alati tundsin ennast julge, igasugust hädaohust wäljaspool. Ka teiste hirm oli minule arusaamata, wõõras.

Olin nagu hea waimu kaitse all, kes mind nägematuks muutis. Mitugi korda öösel kahtlesin, kas olen ikka inimene.

Hakkasin täiesti saatusse uskuma ja veel rohkem oma saatjat.

Hiljem jäid mu käigud siiski harwemaks — iseäranis sügisel, kuna siis ka õhtutel warem tagasi tulla püüdsin.

Paar korda olin waritsemisi tähele pannud ja just seal, kus maanteelt heinamaale keerasin, wäikese tee-
raja kaudu, paksust padrikust läbi. Waritsejad olid küll wist ühenduses hiljem sinna metsa ehitatud wäikese üksiku majaga, mida mingi põhjuse pärast kahtlaseks pidasin ja kus mu alalised möödakäimised nägemata ei olnud.

Aga see kadus jälle, ilma et midagi oleks sündinud. Ma unustasin selle warsti.

Oli laupäewa õhtu. Mul oli palitu juba seljas ja tahtsin parajasti uksest wälja minna, kui keegi uksest sisse astus ja wäikest kirjalikku asjatoimetust palus. Ma poleks küll heameelega tahtnud — see takistas mu teele minekut, mis nii kui nii hiljaks kippus jääma — kuid nooremehe lahkete, paluw-naeratawat pilku nähes hakkasin tööle, sealjuures iseenesest mõeldes, kes teab millega see jälle minule tasutakse.

Kui poole tunni pärast teele astusin, oli päikene juba loojas ja widewik käes, — surnuaiale jõudmisel aga eha täiesti kustunud. Olles surnuaial umbes tund aega, hakkasin jälle pikkamisi koju poole liikuma, andudes — nagu harilikult — öise luulelise looduse waatlemisele.

Surnuaia kohal, madalal taewa serwal hiilgas sirbitaoline kuu, saates ööpimedusse oma nõrka walgust.

Harwa ujus üle kuu mõni kerge pilwekene, sünnitades all lagendikul fantastiliste saartena edasiliikuwaid warje. Siin ja seal puude latwus kahisesid õrna tuule mõjul wiimased püsima jäänud poolkuiwanud lehed, mis tundus kui kurb kahjatsemine nende paratamata

saatusest, kuna mõne üksiku ülevalt langemine läbi raagus okste sügawama jutlusena terwe elutragöödiast kõlas.

Kohe tagasimineku algul tundsin, nagu oleks mulle keegi salaja sosistanud, et teerada, tihnikust läbi heinamaale — telliskiwi wirnadest ja waremetest mööda — täna läbipääsemata on.

Imestasin: miks ta mulle täna niisugusena näitab. Käin sealt ju alati. Mu kõige waiksem ja meeldiwam unistukoht. Pimedatel öödelgi pole mulle seal midagi juhtunud weel vähem täna, kus kuuwalguski on. Ei, — sealt lähen tingimata läbi.

Natukese aja pärast kordus tunne uuesti, kujutades nimetatud teed kole raskena ja kohutawana.

Wõtsin jälle mõistuse appi, püüdes maha suruda mind asjata segawat mõtet.

Ta kordus weel.

Mu otsus aga jäi endiseks: see on petlik — põhjuse ta rahutus. Hädaohu võimalust kallaletungimise näol ei tulnud mõttessegi. See oli mu meelest kadunud.

Kaugelt metsa nurga tagant oma tuttawalt maanteelt metsa pööramiskohta silmates, nägin seal nagu tule wilkumist. Kuid arwasin selle nägemise eksituse olewat.

Surnuaia poolt kuuldus tume wankri mürin, mis jõudsasti lähenes.

Wist sõitis keegi linna poole.

Kiirendasin käiku, sest tahtsin enne tundmata sõiduriista kohalejõudmist metsa ära keerata. See näis olewat võimalik; minna polnud enam kuigi palju ja sõidu mürin alles tükk maad eemal. Weel mõned sammud ja ma olen maantee kõrwal mind warjawate paksu põõsaste wahel.

Kuid weel wiimaste astuda jäänud sammude ajal kiirenes järeltulew sõidu mürin ja nagu lennates jõudis wanker mu kohale just siis, kui parajasti allakeerasin.

Pöördusin, et näha, mis sealt tuleb. Sõit nii hilisel õhtu ajal oli siin haruldane.

Mööda kihutasid kaks hobust pikkade madalate wankritega, millel mõlemil üks juhtija oli.

Mul tekkis äkki imelik mõte: „Mine tea, on need ikka inimesed.“

Wiimaselt wankrilt hüüdis wali hääl: „Hüppa peale!“
Imestasin sarnase ootamatuse üle.

„Ruttu!“ kajas hüüe teist korda mõjuwalt, sundiwalt, mis mind nagu wankrile kiskus. — Ja enne, kui midagi mõelda sain, olin juba peal, nagu sinna tõstetud.

Tehtud eksitusest arusaades tahtsin kohe jälle maha hüpata, — kuid ei teinud seda siiski, Mõtlesin: lähen peale ringi linnast läbi.

Sõitsin wankril umbes 4—5 wersta raudteerongi kiirusega. Ainult kord pööras hobusejuhtija mu poole ja küsis:

„Tuled surnuaialt?“

„Jah“

„Lähed linna?“

„Jah“

Rohkem ta ei rääkinud. Tiheda pimeduse tõttu polnud võimalik näha ta näojooni, sest kuu oli maha wajunud ja mõlemal pool teeääres paks mets, mis pimedust suurendas. Mulle näis, nagu oleks ta joobnud.

Uulitsa lähenemisel, kuhu minema pidin, muutus sõit weel kiiremaks, omandades otse kiirrongi tormamise.

Ma hädaldasin iseeneses: ei saa maha hüpata, mine tea kui kaugele nad niiwiisi sõidawad.

Kuid soowitawa uulitsa kohal jäi edasitormaw hobune iseenesest äkki — nagu walgust löödud — seisma. Tänasin ja hüppasin wankrilt. Nad sõitsid edasi, kadudes pimedusse.

Kõik see õhtune lugu näis olevat uskumata imelik. Ma mõtlesin sellest kogu öö ja järgmise päewa. Kolmandamal päeval lugesi ajalehest, et möödunud laupäewa õöl sama metsa teel, kust läbi tulema pidin, röövlite poolt keegi alewielanik oli paljaks riisutud.

Mulle oli nüüd kõik selge. Ma teadsin, kes olid mu sõidutajad.

Need olid mu päästjad. . ."

Sõber waikis. Ma nägin, kuidas jutu lõpul ta silmad, kuhugile kaugete tungides saladusliselt särasid, kuna kuuvalgus ta kahwatanud näole niisuguse ilme andis, nagu oleks ta ise waim.

2.

Olles suwitamas N. alewis, armastasin nautida lõbu, mida pakkus ümberkaudne loodus oma waheldamisi korduwate metsasalkadega ja mägedega, nende wahel looklewate haljaste orgudega ning mägedelt awanewatoreda wäljawaatega kaugelt sinawale merele.

Iseäranis meelitasid mind waiksed suweõhtud, mil lumiwalged udulained fantastiliste lawiinidena orgudes ja legendikkudes ilmusid, kujutades udust wäljapaistwaid mäekinke ja metsasalke wäikeste luuleliste saarekestena, ning meri, sile kui peegel, mis ehawalgel muinasloomiselt läikis.

Üle kõige suutsid waimustada pehmed, mahedad juulikuu ööd. Istudes kusagil mäenõlwakul, waatlesin üksisilmi kaugel pilwedel mänglewaid wälguhiilgeid, olles wangistatud nende ilust kõige igatsuse, mõtte ja meeltega. Kokkukõlas sellega mõjus tuul, mis kohades puude latwus tumedalt, tõsiselt, kui lõpmata sügaw kõne igawikust, kajas.

Siis wiibisin nagu kusagil kaugel muinasmaal.

Kord juuli lõpul, ühel luulelikumal suweööl, mil peaaegu pool taewast wälgusähwatustes säras, istusin jällegi mäeweerul, surnuaia lähedal, umbes paar wersta eemal kodust. Andudes täielikult hinge wõluwale eten-duse waatlemisele, jäin paigale, hoolimata kiiresti tõus-wast äikese pilwetest.

Juba jooksid piksenoored, mis silmipimestawalt hele-dat walgust sünnitasid, üsna mu ligi siia ja sinna maha ning raksusid kõrwulukustawad kõuekärgetused. Wihma hakkas sadama. Wäga sageda wälgutule tõttu oli pea-aegu wõimata silmi awada. Mis teha? Kojumineku tee oli pikk.

Lähedal oli surnuaiawahi majakene, kus mind tunti.

Läksin sinna ja jäin palkuni alla seisatama. Kuid peagi märgati mind toast ja kutsuti sisse.

Jutustasin hauakaewaja pojaga, umbes 30-aastase paljulugenud ning laialdase silmaringiga nooremehega, istudes ahju ääres toolil, kuna isa ja ema woodis lamasid ning harwa mõne sõna wahele laususid.

Wäljas sadas väga rasket wihma, tuli kui pangest. Harwa juhtub nii ägedat wälgulöömist. Peaaegu wahet-pidamata seisis terve maja nagu leekides, kuna äärmiselt wali kõuemürin järjest kordus.

Olles iseäraliku õhtu ja koha mõju all, püüdsin meeeldi kõnet wiia surnuaiale ja sellega ühenduses olewate waimude küsimusele, olles pealegi arwamisel, et just siit ehk wõib midagi saada selle selgitamata, kuid mind iseäranis huwitawa küsimuse kohta.

Noormees jutustaski mõned juhtumised.

„Kõige esiti pean seletama,“ algas ta, „et midagi, millest jutustan, kartuse ehk argtuse arwele panna ei tuleks. Meie siin oleme surnuaiaga ja selle ümbrusega täiesti harjunud ning ka kõige pimedamatel öödel ei tee wahet surnuaia ja muu metsa ega koha wahel. Sealt läbiminnest ei tule mingit iseäralikku mõttesegi.“

Iseloomulik on see, et enamasti kõik mõistusele seletamata juhtumised, kui neid on olnud, tulid ette siis, kui julgemas tujus olin ning nende võimalustest kõige vähem mõtlesin.

Tõsi, mõne ehmatuse tagajärjel olen koguni arglikumaks muutunud: on kohte, kuhu pimedas enam ei tihka minna. Sellest järeldan, julgust ülemäära kasvatada ei saa.

Jah, waimude ilm on saladuste ilm, nende elu ja olu meile tundmata, wõõras; nende liikumine, ilmumised, nende wahekord oma endise minewikuga materiaalses kehasuses jääwad meile ometi mõistmatuks, waatamata meie kõige energilisemate püüete peale sellesse tungida.

Järgmine iseäralik läbielamine pani mind kaagemaks mõtlema.

Olin wist 18-aastane, kui kord kewadel aprillikuul öösel üksi kodus olin. Heitsin õhtul umbes kella kümne ajal kõige rahulikumas tujus magama. Korridor lahutas magamistuba suuremast saalist, mida nimetame matuseliste toaks ja mis on nende kogumise, puhkamise, einewõtmise ning talwel soojendamise kohaks.

Ärkasin öösel kella ühe ajal, mulle tundus nagu kellegi hüüde peale.

Warsti ärkamise järele hakkasin kuulma kauget kõminat, selle järele tumedaid mürtse, nagu hulgalisi hüppeid. Peagi kostsid matuseliste toast lohistawad jalaastumised: esiti üksikud, arglikud sammud, millele alatasa uusi juure tuli. Tekkis mulje, nagu oleks seal mingisugune kogumine. Tõstsin imestades pea, jäin kuulatama. . .

Tundus õudne.

Sammude kiirus kaswas järjest, kuni ta wiimaks korralikuks tantsumüdinaks kujunes, millega imelik kahin ühines.

Metsik hirm waldas mind. Jõuetumalt wajusin woodi tagasi, olles sinna nagu kinni nõiutud. Ülestõusmise peale polnud mõteldagi. Wärisestin kõigest kehast, higitilgad otsa ees. . . Hambad lõdisesid. . .

Etendus kestis umbes kümme minutit, ehk see küll mulle terve igawik näis olewat. Siis kadus see äkki.

Leidsin end korraga absoluut waikusel. Poleks nagu midagi olnudki.

Ainult wärisew keha ja higi otsaesel tunnistasid sündmusest.

Ei uinunud enam enne hommikut.

Teine juhtumine oli aasta wõi paar peale seda, talwel.

Kabeli ehitus surnuaial oli sel ajal küll juba alganud, kuid weel mitte walmis. Surnud, kui neid mõnesugustel põhjustel wõimalik polnud matta, seisid siin kuuris.

Just jõululaupäewal tõi keegi, arwatawasti waene, naesterahwas siia kelguga surnu, keda oma mehe ütles olewat. Et matmise luba puudus, ei tahtnud meie surnut wõtta. Naise palwete peale tegime seda siiski.

Ta lubas mõne päewa pärast matma tulla. Tuli aga alles pühapäewal pärast Kolmekuningapäewa. Nii seisis surnu siin üle kahe nädali.

Wana aasta õhtul oli meil siit lähemalt naabrusest noormeest, kellega ühes õnne walasime ja muud sellest sarnast nalja katsusime.

Ta hakkas umbes kesköö ajal minema. Läksin saatma.

Ta läks eel. Ma olin alles eeskojas, kui ta õuest kähku tagasi taganes ning hirmust wärisewal häälel sõnas:

„Siin oli suure abemega mees, siinsamas ukse ees, waatas mu peale ja läks üle õue kuuri.“

Siis kohkusin ka mina, nii et sipelgad üle keha jooksid, sest naise ütelse järele, kes surnu siia tõi, pidi see tõesti suure habemega mees olema. Nooremehele aga polnud meie sellest sõnagi lausunud. Ta ei teadnud midagi kuuris olevast surnust. Meie ei kõnelenud surnutest üldse, sest nende kuuris olemine oli meil harilik asi.

Kaotasin palju omast julgusest, kuna aga noormees paari kuu pärast suri.

Weel kolmas juhtumine. See oli nii 3—4 aastat tagasi: Kord hilja õhtul widewikus, juuli lõpul wõi augusti algul tundsin iseäralist tungi kabeli torni minna, et sealt alla ümbrust waadata. Läksin läbi poolpimeda kabeli, mille seintel ripnesid maetute pärjad ja mitmed teised mälestusmärgid, kuna all maas ristid, kanderaadid ning muud sellesarnased asjad seisisid.

Neid tähelepanemata tõttasin kiiresti, pooljookstes, kolmandamast trepist üles, et akna juure asuda.

Kuid siin tardusin ehmatuses: akna kõrwal seisis must mees. Selgesti nägin ta tõmmukat nägu, millest walged silmad läikisid. Paistsid käed, jalad — terve keha, kõik mustad.

See nägemine kestis ainult mõned sekundid. Instinktiivse liigutuse tõttu langes mu pilk aknast välja ehas punetawale taewale ja kui jälle silmad tagasi lõin, ei olnud musta meest enam. Ainult kole, õudne tühjus haigutas seal. Tagurpidi kõigest kehast wärisedes tulin treppidest alla, kartes midagi pahemat juhtumat ning kellegi järeltulemist. Kuid kõik jäi waikseks: ei kusagil kippu-kõppu.

Suured walgete lintidega pärjad ja mustad ristid all kabelis tunnistasid mind endiselt rahulikult, mõtlikult, nagu ei puutuks neid mu wus. Sain julgemaks juba, kui kabeli ukse lukku olin keeranud.

Sellest ajast peale ei lähe ma kunagi enam pime-
das ega ka widewikuski kabelisse ja matuseliste tuppa.“

Kell oli juba kaks läbi, kui wihm üle jäi ja wii-
maks mahti andis koju minna.

Tuul oli täiesti waikinud: ei liikunud ükski leht.
Heledad wälgusähwatused kordusid ikka weel üsna
sageli ning wahetewahel kuuldus kaugenew kõuemürin.
Kärisenud pilwede wahelt tuli nähtawale kuu, mille mõjul
weetilgad puis nagu miljonid kuldpärlid hiilgasid.

Sügawasti mõttesse wajudes läksin läbi metsa, mis
näis olewat täis seletamata saladust, nagu need wast
kuuldud jutud inimese suust, kelle tõemeelsuses mul
mingit põhjust kahelda polnud. Kaua helisesid need
mu kõrwus andes küllalt ainet mõtlemiseks ja wõrdle-
miseks ennekuuldud ja loetud juttudega, nähtustest
kirikutes ja kabelites ning surnute waimude rahulole-
matusest nende kehadega hooletumalt ümberkäimise
puhul.

Nowembri kuul 1921. a.

Igawese nooruse maal.

Läbi waikselt mühawast männikust jõudsin tume-
sinise mere rannale välja.

Seisatasin.

Rõõmu ja walu hoog waldas rinda.

Meri... Kui palju aastaid olen igatsenud su järele...
Nüüd näen sind ometi!...

Istusin kalda ääre künkale. Mu ees surusid lained.
Tasakesti — pikkamisi weeresid nad üksteise järele
kaugemalt ligemale, nagu tuleksid mind terwitama,
jutustama liigutawaid lugusid möödunud minewikust.

Lainte kõne tundus kaasakiskuw — sõbralik, laused
lühikesed, kuid paljuütlewad — sügawad. Nendest
kajasid mu hellamad unistused, ilusamad ideaalid, kuldne
noorus... õnn, armastus.

Naeratades waatas pilwekeste wahelt alla päikene.
Mahe tuuleõhk suudles kõiastades mu palgeid.

Hinge põhjani liigutud istusin seal, waatlesin lainte
mängu, kuulasin nende luulelist laulu... laulu ääretu
ajamerde kadunud aegist.

Lõin silmad kaugele... kaugele, sinna, kus silma-
piiril taewaga ühines meri... püüdsin tungida weel
kaugemale. Pilk langes üle lahe sinawa metsa peale
ja — nagu nool, löikas walu m'ust läbi.

Katsin kätega silmad.

„Oh ja!... see mets... see mets seal... Seal sulasin ma kord piirita õnnes. Ilusamal suwe ajal istusime seal puude wilus kahekesi — sellega, kes oli mu südame rõõm, mu ilusam õnn... kurbtus, walu — mu igatsuste hing. Lustilikult laulsid siis linnud ja rahulikult kohises meri. Lehed puis sosistasid meile magusaid jutte armastusest, mis ei lõpe, õnnest, mis ei kao...

Ja mulle näis, nagu kestaks see kõik weel praegu seal metsas muutmata kujul edasi, nagu oleks mu armsam alles seal ja nagu leiaksin ma oma eluõnne uuesti sealt...

Tõeliku paradiisina esines mulle see kauge mets.

Ma igatsesin sinna, midagi tõmbas, meelitas mind. Ärawõitmata tung tõusis mu sees minna sinna metsa, kas wõi lennates üle mere, seal teda otsida, hüüda, nutta, sinna kas wõi surmani jääda.

Kui hea ja magus näis olewat seal wiibimisel!

Mind waldas kirjeldamata kahju, ähwardas lähematada kurbtus. Wõimata selgelt esines mu murdunud elu kõige ta rõõmu ja waluga, sünnitades meeletulist piina hinges. Tundsin end korruga unustatuna, kõigist mahajäetuna, kõigist põlatuna — üksi, ... äratõugatuna omast armsamast tegewusest... Tundsin end olewusena, keda ükski ei mõista, ükski ei armasta, kelle häda- ja waluhoided ühtki südant ei liiguta!...

Ja ma nutsin, ... nutsin walusalt, ... tormiliselt, ... nutsin kaua.

Ma igatsesin surra...!

Wiimaks waikisin, ... jäin liikumata istuma, peites kätte waele silmi.

Kaua niiwiisi unustuses olin, ei mäleta. Leidsin enese tundmata metsas, kus wäheste sammumise järele ümmargusele legendikule wälja jõudsin.

Läksin üle legendiku. Siit edasi algas kitsas jalgte.

Wastu tuli väga auväärt wälimuse ning lumiwalge habemega wanamees, käes hõbedasest läikiw kepp. Ta waatas mulle tõsiselt silmi, ning lausus: „Tule mu järele!“

Ta wiis mind mööda ülespoole tõuswat jalgteed, mis pikkamisi laienes, mille ääres seisid uhked leht- ja okaspuud. Ennekuulmata kenasti laulsid linnud. Puude all ja ülewal okstes hüppasid ja mängisid kartmatalt toredad metsloomad.

Imeilusasti säras päikene, — ilusamini kui kunagi enne.

Ikka kenamaks ja kenamaks muutus loodus; puud harwenesid ja korraga seisin tee lõpul — kõrgustikul, koguni uue fantastilikku toredusse uppuwa maastiku ees, mida kujutasid: osalt lagedad, osalt metsadega kaetud orud ja mäekingud.

Lilledega üleujutud mäeweerul ja all orus, waheldamisi esinewate harwade puude ridade ja üksikute metsasalkade keskel paistsid muinaslooliste olewuste hulgad — kõik ilusad, noored, rõõmsad, seljas puhtad läikiwad riided.

Milles seisis nende, pealt näha elaw liikumine, ei suutnud mina aru saada.

Kirjeldamata uhke panoraamana esines kogu see ümbrus, millest ma wist ainult algust nägin.

See paistis mulle ometi tuttaw. Mulle näis, nagu oleksin neid orge ja mägesid enne näinud, nagu oleksin nendel nurmedel kunagi olnud. Weel enam. — Nad kajasid just samasugustena, kui kohad, kus tõelist elu ja ilma unustades — ning andudes ainult oma sisemistele rõõmutunnetele — parematel õnnejoowastuse pilkudel olin wiibinud.

Ka minu saatja oli tähelepanematalt nooreks muutunud. Pöördudes mu poole ütles ta: „Inimene! see

on see mets, mille järele sa nutsid, mille warju sa kaugelt aimasid.

See on igawene nooruse maa.

Ta jättis mind sinna ja kadus puude wahele.

Olin kui tardunud, ... seisin ja waatasin imestades, kuni silme ees pimenes. Siis langesin liigutatult miljoni maha ja nutsin ... nutsin nagu unustusse jäetud laps ääretu haledusest wallatud.

Seal tundsin õrna kätt oma pea kohal. Tõstsin silmad ... „Ah! see oli ju tema, keda mäletasin kui ilmutust taewast; kelles olin näinud ilusamat jumalikku hinge; kellega üheswiibimine oli nagu lähedus õndsusele, tast lahkumine aga kaugenemine õndsate ilmast; mille järelendus aga painajalik igawus ja walusamad igatused ...

Hoides käes väikest lillekimbukest, seisis ta mu ees iseäralikust selgusest läikiwa näoga ja säravate silmadega, täis pühalikku kõikewaigistawat armastust, millel ühist tundus iluga, nähtud waremalt hiilgamas ta hinges.

Lahkesti naeratades ütles ta:

„...! Miks nutad sa! ... Sa pole üksi ... pole unustud, pole mahajäetud. Su juure ulatab ju igawene õnne ja armastuse ilm, mille rõõmu ja rahu rajadesse igal ajal wõid põgeneda. Alalõpmata näewad sind meie kõiknägijad silmad, wiibiwad su juures. Su ümber lehiwad meie pühamad palwed, õnnistused, terwitused. Su kaasas käiwad nägemata saatjad, kes walmis on sind igal juhtumisel toetama, trööstima, kinnitama, kui sa aga ise seda tahad.

Tõsi, seda kõike selgelt nägemast ja mõistmast takistab su maine kate, sunnib sind kahilema, mis su asjata, rahutuste ja mõtte pimestuste põhjuseks, just ongi. Aga sellest wõid üle saada. See polegi nii raske, waid koguni kerge, kui sa wäljastpoolt maise mõistega pealesurutud kahtluse jätab, ja sellesse süwe-

neda püüad, mida näeb ja tunneb, mille järele igatseb, nutab, su sisemine olemus. Teed sa seda, — siis wõidad tagasi rahu... mõistad oma saatust, ... oled õnnelik, õnnelikum kui enne. Sa seisad nagu kindlal kaljul, keset mässawat merd ja murdlaineid.

Siis tunnend enese ümber armsamat seltsi, oma kaasnimestest näed niisamasuguseid igatsewaid — maisest kattest wabaneda püüdwaid, hingesid, kelledest aga mitmed nõrgemad sinust ja sellepärast juhatust wajawad. Sa tunnend kõigelahemat armastuse ühendust meiega, kõikide nendega, kes sust lahkunud. Sa unustad oma maise olemise, ümbruse, ning wiibid juba seal olles õndsana siin — igawese nooruse maal. Siis tuleb wõrratu ilusamal kujul tagasi aeg ja jääb igawesti, aeg, mida sa kadunuks arwasid, mis aga ainult natukeseks su eest warjul oli...!“

Lõin silmad enese peale, nägin, mul seljas pikk must kuub, — ta puhtas walgeis riides.

Kurbtus waldas mind jällegi. Ta puutus mind uuesti, seletades: „See kuub on ju sulle tarwilik seal wanal maal. Ta on argipäewa riie, mis su hinge puhtuse hoidmiseks hädasti waja. Sa kannad seda weel pisut aega, kuni täis saab päewade mõõt, mis wastama peab su waimule... See on warsti möödas, oodata polegi enam kaua. Siis heidad selle seljast igawesti...“

Ta sirutas käe, andis mulle lilled, ning lausus: „Need on samad, mida kord rõõmsas luulelikkuses m'uga ühes aasalt noppisid. Kuid need ei närtsi, — teised — siis nopitud — närtsisid. Wõta ja hoia neid. Olgu nende lõpmata lõhn su igatsuste alaliseks ühendajaks igawese nooruse ilmaga!...“

Esimesed jämedad wihmapiisad langesid mu peale... Ärkasin. Oli tulemas äkiline piksewihm.

Just mu ees mere kohal sähwas hele silmipimestaw wälk, millele järgnes raske kõrwulukustaw kõuekärgatus...

Üle tähtede.

Laupäewa õhtul, kui päikene juba loojas ja loode-
taewas purpurpunases ehas hiilgas, läksin mööda wäi-
kest jalgteed läbi heinamaa, mis eespool kaugele silma-
piirile laienes.

Kuulmata waiksete lainetena liikus siin ja seal tasase
õhtutuule käes uhke lokkaw heinameri. Kasteheina
kõrred, kummardades üksteise poole, sosistasid ise-
keskis tasa-tasa, kõnelesid millegist, mis wäga tõsine,
saladuslik, sügaw, mida teawad ainult nemad, mida ei
peaks kuulma teised...

Üle heinamere sirutasid taewa poole üksikud kased;
õhtu hämarikust waatasid nad luulelikult-saladusliselt
nagu teisest — muinasilmast. Hiiliti korduw lehtede
kahin suurendas saladuslikkuse muljet weel enam.

Musta poolringina tõusis mu seljataga mets, mille
lugemata ladwad kujunesid wäljalõigatutena tumehallil
taewa foonil. Ta seisis kui fantastiliste olewuste hulk:
ühed suuremad, teised vähemad, kellel kõigil silmad
ja kõrwad, kes iga üksikut möödaminejat läbitungiwate
pilkudega waatlewad, saadawad, ta liikumist jälgiwad,
kes loewad ta salajamaid mõtteid, mõistawad ta soo-
wisid, igatsusi.

Ümberringi heinas laulsid tuhanded ja tuhanded
wäsimata räägud.

Kõik see ühes, esinedes läbi kerge hämariku loori, nõjus pühalikult, arusaamata kaasakiskuvalt, liigutavalt, sundis tahtmatalt seisatama, ümberwaatama, imetlema, unustama hoopis igapäiset halli elu, sundis wabane ma maisest olemisest, mõtlemisest, süwenema igawese ilu ilma, mille algus juba siin, mille õndsusest ja rõõmust joobunud hing.

Möödus nädal... Laupäewa õhtul läksin jälle sedasama teed. Kuid — oh!... Ei lainetanud uhke heinamaeri. Ei sosistanud kuulmata tasa kasteheina kõrred õhtutuule käes. Ei laulnud tuhanded wäsimata räägud, ei — üksainuski. Heinamaa oli paljas, lage hein — maha niidetud, ära koristatud, räägud öra lennanud. Elu oli lõppenud!

Ainult kased, tundes endid üksi, mahajäetutena, waatasid nõutalt ahastades üle tühja waikiwa lagendiku. Kaeblik-haleda, kahjatsewa leinalauluna kajas wärisewate lehtede kahin!

Kogu ümbrus waatas igawalt, õudselt, südamesse-lõikawalt kurwalt, äratades piirita kahjutunnet millegi järele, sünnitades trööstimata walu hinges, mille pärast lõpmata pisaraid walaks, nutaks, kuid mõjudes ometi nii koduselt, armsalt, meeldiwalt, nagu oleks see kajastus inimelust, piltlikum kujutus oma enese hingest, mis põles ääretu igatsusest möödunud minewiku järele, igatsusest mingi wäga kauge ilusa järele, millest ainult aimdus, mis ei möödune, ei lõpe... mis jääb...

Äärmises nukruses istusin künkale, wajusin pehmele rohukamarale selili, jäin üles pilwita taewasse wahtima. Sügawsinine laotus uppus puhtas absoluutses pühalikkuses. Kõrgel, peaaegu seniides, helkis pisukene waewalt märgataw täht. Sellest natukene eemal teine weel wähem.

Tähed särasid rahulikult — rahulikult, naeratades armsasti õrnalt, nagu inglisarnaselt süüta lapsesilmad.

Mida kauem sinna waatasin, seda sügavamale wa-
jusin lõpmata laotuse merde.

Milline üllatus! Sinna waatlemine ei äratanud walu-
said igatsusi, ei kurblikke mälestusi, kahjatsusi, ei
wägawat waimustust, tormilist rõõmu. Ainult õrn hinge-
waigistaw rahu kajas sealt.

Tähed muutusid heledamaks. Lebades liikumatalt
rohul, waatlesin hella imestusega ainult tähti, mõtlesin:
milline peaks elu seal olema, millised olewused, milline
tegewus... waatlesin kõike unustades kaua... kaua,
oleksin tahtnud sinna lennata, seda ligidalt näha. Mu
tardunud pilk jäi naelutuna seisma uuel ennenagemata
ilusal tähel, mis ootamata kaugelt ilmaruumist särama
hakkas. Mulle näis, nagu läheneks see täht: ta suu-
renes, muutus selgemaks, heledamaks, kujunes määra-
tuma hiilgawa koguna mu ees.

Weel enam, ma tundsin: ma kerkisin, tõusin, len-
dasin tähele wastu, kuni wiimaks end ta särawal pin-
nal leidsin, walguses, mis oli heledam kui päikese
walgus, kuid ühtlasi ilusam, selgem, ta wärwid õrne-
mad, pehmemad, läige sootu teisem.

Pühaliku aukartusega waatlesin ilusat, paradiisliku
loodust.

Pind, millele toetusin, seisis koos ollusest, mis ei
sarnanenud maakera mullale: see oli hoopis puhtam,
walgem — otse läikiw. Muinaslooliselt toredad lumi-
walged hiigla lillewäljad waheldusid weel toredamate
parkidega, metsasalkadega ning üksikute palmi ja teiste
sellesarnaste puudega, milledest paljud täis särawaid
mitmewärwilisi õisi, nagu suuri saladuslisi silmi.

Magus õite aroom mõjus wärskendawalt, sisendades
ennetundmata waikist rõõmu, kuna lehtede kahin lõp-
mata wõluwa maheda helidekajana kõlas.

Ma nägin tuhandeid armsaid inimesesarnaseid õnne-
likka olewusi, kes mulle wastutulles, naeratades sõbra-

likult-sôbralikult, terwitamiseks sirutasid omad pehmed, õrnad käed, mille külge ma puutuda kartsin: Mulle näis, nagu poleks need lihast ega luust. Nende saledad painduwad kehawormid olid ilusad, peened, läbi-paistwad, kaetud õhukeste lumiwalgete riietega. Nende nägudel polnud näha ühtki kannatuse jälge, ühtki mure ega nukruse joont.

Ainult süüta rõõm ja armastus säras seal.

Nad mõistsid mind; iga sõna, mõtte teadsid enne, kui seda awaldada jõudsin. See näis olewat neile niisama kerge, kui meile nägemine ehk kuulmine.

Sarnast kõnelemisostkust wõimaldasid niiwõrd peenelt arenenud tunded. Wäline kõnekäsitus, nagu keelemurre, sõnad, laused, millega iga rahwas teatawat asja, sündmust isemoodi nimetab, isemoodi häälikutest, sõnu kombineerides, ennast awaldab, oli hoopis tähtsusetu. Peaasi — mõte, tunne, mida sisaldas sõna ja mida nende meeled ilma wähemagi raskuseta kinni püüdsid.

Seda mõistmist sisendasid nad ka minule, nii et nendega ühendusse astuda wõisin.

Nendega kõneledes selgus, et seal ei tunta ei häda, ei haigust, ei wanadust, ei surma, ei ka sündimist, niisama ka ei söödud ega joodud seal. Oma elundite uuendamiseks tarwitasid nad sellekohaste aparaatide läbi korjatud õhusarnast ainet — fluidumi, mis ei wajanud seedimist, ning mille tõttu ka keha hoopis teisena kujunes. Seda ainet wõis igaüks ise kerge waewaga koguda.

See kõik, nagu haigus, wanadus ja surm, oli kord olnud ammu, wäga ammu tuhandete, wõib olla koguni sajatuhandete maakera aastate eest, kuid jäljeta kadunud nende lõpmata arenemise tõttu. See arenemine, millega ühes käis waimline ümbermuutmise, oli perioodiliselt wäldanud: puhu pikkamisi, waewalt märgatawate edasiminekutega, puhu jälle kiiresti kujunewate

hüpetega, rikastatud hindamata leidustega niihästi waimlistel kui materjaalsetel aladel.

Wiimasel suuremal, tähtsamal ülemineku perioodil, mis iseäralik oli leiduste, ilmutuste ja waimliste tõugete poolest, mil kõlbline edenemine hoopis uue pöörde wõtnud, sündinud korraga olewused, kes oma kõrgemate mõistete ja wõimiste poolest teistest eraldunud ning surematuteks muutunud.

Suurema osa elanikkude juures kestnud esiotsa weel harilik eluprotsess, kaldunud aga peagi kord alanud nähtuse poole, kuni wiimaks suremine täiesti lõpnud. Ühes sellega lõpnud ka sündimine, sest surematuse juures ei ole sündimist. Paljud surnudki saanud uuesti elawaks.

Selles surnute küsimuses jäi aga palju mulle saladuseks. Wist ei olnud küllalt kohane seda kõike lihtsale surelikule ilmutada. Ka wõib olla, et ma ise sellesse tungida ei suutnud.

Mäherdusi wõitused olid nad üldse saawutanud? Nende asukoht — planeet, oli enne niisamasuguse päikese ümber keerlenud, nagu maakera ning sellest walgustatud, mille tõttu siis ka harilik öö ja päew waheldunud. Talwet ega külma ei olla seal kunagi olnud, sest hoopis isesugused woolud õhus, mis maakeral tundmatad, wõimaldanud alalist soojust tekkimist.

Nüüd oli terve loodus nende enda tahtmise ja jõu mõjul tundmatuseni muutunud ja uuenenud, kuna planeet ise, ikka peale tuhminewast ja kustumisele lähewast päikesest wiimaks koguni ärapööranud kaugele ilmaruumi, millesse maakera kõigekangemad teleskoopid tungida ei jõua ning iseseiswaks täheks saanud. Selle liikumise sihile wõisid nad ise tuntawalt kaasa mõjuda.

Ennenägemata ilus walgus, mis selle ilma kõrgemates õhukihtides alalõpmata kõige kaunimates wärwides hiilgas, küll päikeste, küll maade mitmekujuliste

illuminatsioonide näol ning kaugele ilmaruumi kajas, oli nende oma sünnitus. Mida rohkem nad ise edenesid, seda ilusamaks muutus tähe hiilgus.

Nad oskasid ainet muuta kas õhuks, wihmaks, weeks, kiwiks ehk milleks tarwis, mis muidugi oma koosseisu poolest erinesid meil sarnaste nimetuste all tuntud asjadest. Elamiseks tarwilikku fluidumi omal planeedil uuendasid nad alaliselt, korjates seda lõpmata ilmaruumist. Selleks töötasid wahetpidamata aparaadid.

Nad teadsid elust teistel ilmakehadel, teadsid elust maakeral, teadsid, et mõne ilmakeha peal halb on elada, weel pahem kui maakera peal, teadsid ka, et mõne peal elu parem, kui nende juures, et on weel rohkem waimliselt täienenud õlewusi kui nemad. Waatluspunktidelt märgati ja registreeriti sellekohaste aparaatide läbi iga tähtsamat sündmust kusagil ilmakehal. Juba iseenesest palju wõimaldas neile nende haruldane selgelt nägemine. Mitme planeediga oligi neil alaline otsekohene ühendus, niisama ka nendel elawate olewustega ja waimudega. Kuid oli tähti, mis neile ligipääsematuks jäid.

Telepaatia teel, iseäraliste kiirte abil püüti vähemarenenud ilmakehade elanikkudele waimlist toetust ja abi anda; see oli üks tähtsamatest tegewuse harudest. Nad wõisid ise lennata. Selleks tarwitasid wäikest imekerget aparaati, millega wõis lennata igalpool ilmaruumis. Seda aparaati juhtis lendaja mõte.

Neil oli ka oskus endid nägematuks muuta.

Kuigi seal enam wõitlust elu eest ei olnud ning sellega ühenduses olewat wiha, waenu, kadedust, kartust ja muid sellesarnaseid pahesid, kestis ometi edasi peatamata arenemine, arenemine lähemale igawesele täiusele — kultuurile, millest maakera elanikkudel pole aimdust. Selleks tehti järjest tööd.

Nende töö oli meeldiw, lõbus, sel ei olnud igawuse ega tüütuse jälge. Füüsiline töö, mis oli waimlise produktiooni otsekohene kasutamine, seisis peaaesjalikult aparaatide juhtimises. Tõsi, ka sealsetel olewustel oli lahkuminewaid indiwiduaalseid omadusi ja kalduwusi, kuid igal ühel oli wõimalus just seda teha, mida ise soowis, mis wastas ta parematele tunnetele. Nii kujunes töö ihaldawamaks ja puhtamaks lõbuks, millel sarnadust polnud meie tööga. Seal ei olnud sundimist, ei aimdust kohusetunde puuduse üle. Maakera elanikude eitawad küljed olid neile täiesti wõõrad. Wõistlesid ainult head omadused, millega üks teisest ette jõuda püüdis.

Suurema osa ajast pühendasid nad siiski puhta-waimlisele lõbule, nagu ühistele kooswiibimistele, etendustele ja mängudele, mis waheldusid suurewiisiliste rõõmuawalduste ja owatsioonidega küll ühele, küll teisele armastatud kooswiibijale, lõppesid aga alati ühise wägewa tänulauluga Kõigepühama auks.

Seal tunti weel wäsimust, kuid ei tuntud und. Puhkamine oli teataw tegewuse waheaeg, mil elanikud oma üksikkambritesse eraldusid, ning nendes, iseendasse wajudes, waikisid.

Õöd kui niisugust ei olnud, walgust aga wõidi wähendada, wõidi ka täielist pimedust sünnitada.

Oma täiuse piirini jõudnud täheteadus wõimaldas ajaarwamist hoopis teistsugusel ja laialdasemal alusel kui meil.

Seltskondlise korra suhtes jaguneti maakohtade järele ühiskondadeks, gruppideks, millel puudus meie riiklik kuju. Need olid organisatsioonid, mis wabad iga-sugusest surwest isiku peale. Isikut austati kui pühadust.

Seal ei olnud käskijaid, ei politseid, ei mingit wälist korrapidajat, kuid walitses sellegipoollest imestamisewäärt kord. Jah, olid isikud, kes kõrgemad, kelle

teadwus suurem, tegewus teisem, keda rohkem austati kui muid. Kuid neil ei tarwitsenud käskida. Neid mõisteti juba loomulikult iseenesest. Korra rikkumine sarnase arenemise juures oli enam kui wõimata.

Ma nägin eemalt nende uhkeid maju, losse, ümargusi kuplitaolisi ilma akendeta ja usteta, mis ei olnud puust ega kiwist, waid mingist tundmata klaasisarnasest läikiwast ainest, nägin toredaid linnu, mille puhtamad uulitsad kallima parketina särasid. Ka seal olid kõnniteed ja keskuulits, ei olnud aga hobuseid, ei autosid, ei mingit mürinat. Waikselt, tuulekiirusel lendasid kerged, walged, mõttega juhtiwad sõiduriistad, mis niisama wabalt ka õhku tõusta ja seal liikuda wõisid. Need olid kõigile kättesaadawad.

Ometi jäid mulle mõistmatuks nende tegewuse sisu, plaan, püüded, mõtted, tunded, nende ühendusaparaat — tsentralisatsioon, niisama ka nägemataks kesk-asutus — linn, mis wäga ilus olema pidi ning otsekoheses ühenduses kõrgemate ilmadega. Kuid ühest sain aru: nad olid palju, palju lähemal nende keerdküsimuste otsustamisele elust, kosmosest, lõpmatusest üldse, mille kallal maakera rahwad alles asjata pead murravad. Mitmed küsimused olidki juba lahendatud. Nende kultuur oli peaasjalikult waimu kultuur, millele nad pühendanud kogu oma jõu, energia, ammutades seda ainult kõlblistest allikatest. Sellega olid nad wõitnud kõik takistused, jõudnud üle surma ning muutnud igaweseks iseendid ja loodust — oma maad, mis nendega kokkukõlas arenenud, millega nad sõbralikus, intiimses wahekorras, üksteist mõistes ja wastastikkult toetades ikka edasi ruttasid.

Ma kuulsin nende mängu, kuulsin laulu ja sulasin, sulasin liigutusest ja rõõmust. Helid, mis kajasid wäljendades hinge peenemaid ja õrnemaid tundeid — hinge ennast, olid maakeral kuuldud sügawamas muusikas

ainult nõrgalt ja jämedalt esitatud. See oli taewalik muusika, lõpmata mahe, puhas, pühalik, wist ilusam, mis iganes olla võib. See oli kunst, mida wõimaldas oma täiuse piirini jõudnud tehnika, haruldased mänguriistad, nõiduslik häälte pehmus, paenduwus ja uskumata peenikene kuulmine, mis lahutas weerand ja kaheksandik toone. Kontserte wõidi edasi anda määramata kaugusse, ka teisele ilmakehale. Ei ole mõistust, ei tundeid seda õieti kuulata, weel vähem oskust teistele edasi anda, kujutada. Sarnaste helide kajadel peaks inimene küll wist kõik, kõik unustama, peaks ainult kuulmisse tarduma. See oleks õndsus, mida maitseks igawesti.

Seistes kõrgustikul, nägemata kaugusse ulatawa järwe ääres, mille pind ilusamates wärwides läikis, säras ja sätendas, kuna ümberringi kallastel ja saartel lumiwalgete roosiaedade keskel ennenägemata uhked ehitused, majad ja linnad, nagu pärlid hiilgasid, imetledes kõike seda ilu ja täiust, kuhu jõudnud need olewused siin, nähes nende piiramata rõõmu ja mingist tumestamata õnne ning tahtmatalt wõrreldes nendega ennast ja üldse maakera elanikka, käis walu ja kurbtuse hoog minust läbi.

Ma eraldusin õnnelikkudest üliolewustest, istusin järwe kaldale, mis mu ees meelitawas pühalikkuses waikis, ja nutsin, nutsin kahjupisaraid enda ja õnnetumate maakera rahwaste pärast, kelle arenemistingimised wõimata rasked, kellel alles kõige tooremad ja metsikumad loomainstinktid, kes on nende instinktide alatunud orjad, üksteist hirksamal wiisil piinawad, tapawad ja sööwad, kes head ei tahagi, selle poole ei püüa, waid waleteaduse põhjal ikka wabalt soowiwad edasi arendada oma ihu, hinge ja maad häwitawaid kurje ihasid, kes ei aima niisugust täiust nagu siin, igawest elu ei usu, ei tea, et sinna wiib tee, mis alguses

ehk näib vähe raske olevat hinge puhastamise ja wõorastest mõjudest wabastamise mõttes, edasi aga järjest kergemaks ja lõbusamaks muutub, kuna lõpp on jäädaw õnn ja rõõm igawese õndsuse, pühaduse ja armastuse hiilguses.

Seal astus üks surematutest mu juure, wõttis mu käe, waatas armsasti naeratades mulle silmi ning lausus: „Rahul“

Nii kohe kuiwasid pisarad mu palgel, nagu poleks neid olnudki. Südames tundsin õndsamat rõõmu.

Ta kõneles õrnalt, kaastundlikult:

„Inimene õnnetumalt maalt! Sa kurwastad, et teie weel pole jõudnud sarnase arenemisjärguni, kui meie siin; et teil on alles instinktid, kalduwused, mida juureni wälja kiskuda, surmata waja. Tõsi, maakera rahwaste mõistetes arenemise üle walitseb weel kaaos, hinge puhastamine sünnib primitiivselt, raskes kannatuse tules, mille kõrgem aste surm.“

Kuid siiski kestab arenemine.

Siin pole surma, sest pole eeldusi, millest tingitaw surm, pole haigust. Surm on haiguse s. o. halbade, madalamate omaduste ja ihade loomulik tagajärg, mis endid wiimaks iseenesest ära sööwad. Sarnaste eita-wate kalduwuste häwinemine on seesama, mis lihalik surm. Mida puhtam olewus, seda kergem ja kahwatum surm oma saladusliku kohutawuse ja ühest olukorrast teise mineku mõttes, kuni ta pühaduse ees wiimaks täiesti kaob.

Maakera rahwad on haiged, aga nende haigus on möödaminew ning juba jõudnud wiimase raskema kriisini, suurema pöördeni, millest peale algab õnnelik paranemine ja ümbermuutmine. Tagasiminekut ei ole enam. Peagi tuleb aeg, mil jõuate pimedusest wälja walgusele, pühadusele, wõidate teadused, leiate määratumad loodusejõud, mis teil praegu weel aimamata,

mille abil aga imet korda saata wõib, ka maakera en-
nast ja selle loodust muuta.

Siis saab lahti needmisest maa, mis teile nüüd kibu-
witsu ja ohakaid kaswatab; temas tunnete samasugust
tundelikku — rahu ja õiguse järele igatsewat — hinge,
nagu igas muus elawas olewuses.

Siis liginewad Jumalale kõik maakera rahwad, ühi-
newad Temaga, ühinewad kõikide lugemata ilmade
õndsatega, sulawad kokku lõpmata igawese loodusega —
kosmosega ainsaks ühiseks elawaks hingeks, milles
ometi nii palju erinewaid üksusi, kui meres piiske...“

Ta raputas mu kätt. Tundus tõuge, mis kui magus
pigistus elektriwooluna läbi kogu mu kehast käis.
Ärkasin. Tüki aega ei mõistnud ega märganud midagi,
kus olen, mis sündinud, lamasin silmi awamata, liiku-
matalt. Käsi kuni õlani walutas kergesti. Wähe haa-
wal hakkas peas selgima... Kuulsin kaugelt koera
haukumist. End liigutades puutusin niisket heinamaa
rohutüügast, mis peale silmad awasin. Esimene pilk
tabas kaske, mis just mu ees hämarikus rahulikult
uinus. Sealt silmi ringi lüües tundsin tuttawat ümbrust,
heinamaad ja — korraga mäletasin selgesti kõik, mis
sündinud...

Pöörasin uuesti silmad taewa poole, kuid tähte
ei näinud ma enam: üle taewa sirutas mustjas hall
pilwe joon.

Idas punetas koit.

29. juulil 1922. a.

Unustud haul.

Kord — juhtumisi — sattusin surnuaiale. Eksides haudade wahel waatlesin ristisid, silmitsesin mälestussambaid, lugesin pealkirju, wõrdlesin aastaarwusid, ... mõtlesin, ... püüdes iga haa juures ettekujutada seal seesolijat, kõige ta minewikuga, olnud wälimuse ja tunnetega. Mu kujutlustes tõusid nad selgelt — täis harilikka elutunge, püüdeid.

Seal puude wilus puhkasid mitmed, kes juba aastakümnete eest surnud, kelle elu kõige ta rüselemisega, rõõmu- ja waludega ning omaaegse seltskonnaga ammu kõikidest unustud, — olid ka teised — alles hiljuti maetud. Seal waikisid wanad, kes ilmast lahkunud nende eluihade kustumisel, kui nad juba elu maitsmisest tüdind, igawust tundes surma ootasid; kohtasin noori, keda kole surma käsi murdnud nende kõigeilusamal õitseajal, mill nad tuhandetest õnneootustest ja lootustest joobunud ainult elada tahtsid. Leidus lapsi, kes närtsinud olid enne õitsemist, kes pole tund eluraskusi, kannatusi, kadedust, wihkamist, ei kurbtuse pisaraid, hingepiina, ei kahju selle üle, et neil nägemata jäi see, mida meie — olgu mis hinna eest tahes — meeletuma kirglikusega läbielada tahame.

Seal nad olid — kõik ühesugused!...

Millist walust tunnet kaduwuse üle sünnitas see mu hinges! Abitumalt ohkades küsisin iseeneses: Miks

on see kõik nii? Kas ei ole, kes seda mulle seletaks? Miks sündisid nad, et jälle surra? Miks elasid nad, naersid, nutsid, igatsesid, armastasid, õnnistasid, mõned wandusid, needsid, tundes enestes seletamata sundi püüda, jooksta, tormata, woidelda ja wõita, tihti peale mõtlemata, mis tarwis see; — nagu mingist nägemata jõust aetud? Miks katkes nende tegewus äkitselt — korraga? Kuhu wajus see kõik? Miks kadusid nad — wõib olla siis — kui seda ise kõige wähem tahtsid? Kas on nendest weel midagi järel peale waikiwate hauadade?... Kes wastaks mulle?!... Kes!...

Ainult tuul puude latwes kohises, saladusliselt häälit-sedes, paisudes ja wajudes, waikides, siis jälle tõustes, kõrwa ees haledasti wingudes, nagu oleks tal kahju inimese jõuetusest, kes ei suuda tungida surma saladustesse; kelle eest on warjul hauatagune ilm!...

Niiwiisi ümberwaadates, seisatades, mõteldes, südames walu tundes liikusin edasi, kuni liginesin hauale, mis surnuaia serwal üksikult wäikese kase all igawuses ootas. Risti küljes rippus kartong pärjaga. Haul kaswawad pikad rohukõrred õõtsusid tuule käes, sirutades mu poole, maani kummardades, nagu kutsuksid nad mind oma tummade meeleheitliste liigutustega.

Astusin juure, lugesin nime... karjatasin... „Jumal!...“ kuis käis see minust läbi... Harald Allik — mu parem ja tundelikum kooliseltsiline ja — kauge unustud minewik kajas mulle korraga.

Istusin madalaks wajunud haua äärele, mille juures polnud märgata korraldaja käe jälgi ja mõtlesin.

Mälestused ärkasid, lõikasin südamesse walusatena noapistetena. Haud see waatas kurwalt, etteheitwalt. Rohukõrred liikusid wahetpidamata, kaeblikult kahisedes — nagu nuttes.

Ja, — sellest on mööda 14 aastat, kui teda surmati. Ta elas ainult 20 aastat.

Mu silme ette ilmus poiss — walge näoga, kähara juukstega, rõõmsa elawate silmadega, wallatu, kuid heasüdamlik, kaastundlikult õrn, kes alati walmis oli aitama igauhte, minnes kuni eneseohwerdamiseni. Ta lahke — süütu naer — see oli kõikidele armas, lõbus; weel enam meeldis ta otsekohene kawaluseta — südamlik awalduswiis. Kui kenasti mängis ta mandolinet!... Nagu oleks see olnud alles nüüd wast, — nii selgelt kõlasid helid mu kõrwus — helid sügawad, igatsewad, mida saatis mahe kaasakiskuwalt waimustaw laul. Ta enese silmad särasid seal juures nagu pärlid. Need wiisid, nad heljuwad mu hinges weel praegu.

Midagi arusaamata sooja, kütkestawat lehkas Haraldist. Midagi ühist tundus meie wahel.

Teiste kaasõpilaste hulgast oli Harald Allik, keda ma kõikidest rohkem armastasin.

Ta kaswas kenaks, pikaks nooreksmeheks, meeldis iseäranis naisterahwastele. Ta oli iseseisew, olek julge, mõjuw; wäljaastumine kindel. Ta püüdis olla esimene koolipidude korraldamises, mängis juhtiwat osa liuwäljal ja jalutuskäikudel. Tast pidasid lugu teised, armastasid teda, ihkasid ta seltsi. Igalpool oli ta sootud külaline.

Koolitegewuse kõrwal huwitasid mind weel õpilaste eneseharimise salaringid, teadmiste omandamine wäljaspool kooli, — kuna Harald ainult oma puht lõbustus-sportlistele ülesannetele truuks jäi.

Kooli wiimasele lõpuaktusele ilmus Harald lõpuks — punane rätt kaelas, kooliülemuse wastu wäljakutsuwalt ülalpidades. Ta oli järsku muutunud. Meie kõik imetasime. Ma palusingi teda mitte nii lausa demonstree-rida ega ennast asjata määrida. Harald aga jäi kangekaelselt oma tempude juure.

Lahkusime koolist... Jätsime kõikidega Jumalaga. Mõnda nägime wiimast korda. Kuid Haraldiga ei lõp-

penud mu läbikäimine. Nägime suwel enamasti igapäew. Pealegi käis ta tihti minu pool. Seltsis laulsime selleaegseid Wene wabaduslaule.

Kui tormiliselt wägewasti kõlas Haraldi hääl, nagu oleks ta terwet ilma tahtnud ülesäratada. See laul... see ei waiki weel. — Ma kuulen selle kaja weel kaugelt...

Kord jutustas ta mulle oma saladustest. Tal olla mõte terroristide salka astuda, et midagi teha terwe kannatanud inimsoo heaks. Ilma aktiivse füüsilise wõitluseta ei wõida kätte saada wabadust. Ma ehmusin, seletasin, hoiatasin, püüdsin näidata, et sarnane wõitluswiis ei wii sihile — ei ole inimlik, — on põlgamisewäärt toores, risti wastand nendele ideaalidele, mida kättesaada tahame, et tappa on üldse metsik. Harald kõneles wastu; pärast waikis. Lõpuks ei waadanudki mulle silmi. Mis mõtles ta? Kas kaalus midagi, wõi ei tahtnud m'uga asjata waielda? Oli esimene kord elus, kus üksteist mõistmatalt lahkusime. Kohtasin weel ta wiimast pilku. See ei olnud enam endine õrn süütlapselik. Ma kartsin seda. Midagi ähwardawat wilksatas, põles seal — midagi, mis südame wärisema pani. See oli inimese pilk, kes juba on otsustanud, kes enam ei kaalu, kes juba teab, mis ta teeb; kellele ei mõju seletamine ega nõuandmine. Sellest ajast ei näinud ma teda enam; kuulsin ainult, et ta teisi — minule wõõraid — teid käib.

Oli umbes poole aasta pärast, kord õhtu widewikus, kusagil kõrwalisel uulitsal, kui mu juure astus pikk suure habemega mees ja kätt andes mind teretas. Kohmetasin, ... imestasin. Häalest tundsin warsti: see oli Harald, maskes.

Ja ta jutustas mulle paari sõnaga, kuidas ta salga juhina ühe tähtsama ja kurjema wabadusliikumise wastase tapnud. Kuidas ohwer, esiteks kergesti haawatuna

meeleheitlikult palunud, lubades ära anda kõike oma warandust. Harald aga pilkawa hüüdega wastates, teda rewolwri kuuliga surmanud. Ise naeris seal juures oiles lapselikult waimustatud oma teo kordamineku üle, ilma vähemagi kahju ehk südametunnistuse piina jäljeta näol, — nagu oleks inimese tapmine mõni naljatemp. „Weel mõned sarnased wäljaastumised ja wabadus ongi käes,“ lisis ta juure.

Ma ei osanud sõnagi wastata, kogelesin midagi ehmatuses ja hirmust wärisewa häälega. Mu ees seisis werine tapja. Mäletan weel — ta ütles, teda otsitawat, andis mulle kätt, mis tundus olewat werine ja kadus. Ma tõstsin oma käe... waatasin. Seal polnud küll were märka.

Koju jõudes olin nagu peast põrutud. Kogu õhtu ja öö mõtlesin ainult kuulnud surmamisloost. Teisel päewal olin haige. Mu mõttes seisis surmahirmus wärisew armupaluja ja pilkawa naerulaginaga südameta tapja. Tuhat korda küsisin eneselt, kuidas wõis see sündida. Kuidas wõis Harald olla tapja — inimene, kes lapsena oli kaastundlik õrn, kelle iseloom toorusetata, meeldiw, kellel weel praegu määratu palju kütkestawat soojust, keda kõik armastasid, keda ma ikka endiselt armastan kui paremat sõpra? Kuidas on wõimalik niisugune wastolu? Kuidas üldse wõidakse tappa, olgugi inimsoo heaks?

See jäigi mulle mõistatuseks!

Warsti kuulsin, ta olla wõimude poolt kinni wõetud. Mõne aja pärast mõisteti surmaotsus.

Peale ta surma tõi pakikandja mulle raamatu, mille kaanel wangimaja pitser seisis. Esimesel leheküljel oli Haraldi käega kirjutud: „Mälestuseks unustamata koolisõbrale.“

Ta oli seda raamatut wangimajas lugenud ja surmannes minule pärandanud.

Raamatut waadeldes tulid mulle pisarad silmi... langesin toolile ja nutsin. Tundus walus!... Oleksin nagu Haraldi enda külge puutunud, — mu endise mureta, rõõmsalt naeratawa kooliseltsilise käe külge. Raamat tundus elusa asjana, osana Haraldist enesest — ta käskjalana, mille wastu sügawat aukartust tundsin, mis wäljakannatamata walusalt kõneles meie endisest sõprusest, oma saatja wiimastest elutundidest, igatsustest, kannatustest, wõib olla hirmsast hingepiinast.

Püüdsin ettekujutada, mis mõtles ta surmale minnes. Miks pärandas raamatu minule, kes ma ta mõtte ja tegude wastane olin? Kas igatses ta ometi mu järele, mõtles kooli, liuwälja, laulude ja wabaduse peale? Kas tundis surma ees kartust, kas ahastas, kahjatses, wõi oli muutmatalt julge... Ma ei tea... Jumal teab!

Wanaema, kellele haud kätte juhatati, ehtis selle, walas seal meeleteitmise pisaraid ja pani risti üles pealkirjaga: „Siin hingab Jumala rahus jne.“

Pärast olnud sündmusi kartsin minna ta wanemate juure. Oli liiga piinlik näha lootuseta kurbi wanakesi.

Kunagi pole nendest enam midagi kuulnud. Kas nad weel elawad? Waewalt... 14 aastat tagasi, olid nad juba wanad, — isa iseäranis jõuetu. Külap kurwastus ainsa poja pärast nad hauda wiis. Maetud muidugi kuhugile mujale: siin on ainult surmatute matmisepaik...

Kurbade mälestuste muljutustel waikisid mu mõtted... Waikis ka haud... Ainult kuiwanud rohukõrred ta peal õõtsusid tasakesti õrna õhtutuule hõljumisel. Neil oli ikka nagu weel midagi awaldamata... Mis tahtsid nad ütelda? Kas püüdsid selgitada saladust, mis hauas olija hingest mulle kord mõistmataks jäi. Kas tegid etteheiteid unustuse pärast, igatsesid mu seltsi, — wõi ootasid nad minult, meie endise sõpruse mälestuseks, armastuses lepitawat palwetamist kadunud sõbra hinge eest, kõikidest unustud haua!...